

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Острозька академія»
Навчально-науковий інститут соціально-гуманітарного менеджменту
Кафедра філософії та культурного менеджменту

Кваліфікаційна робота
на здобуття ступеня магістра
на тему: «Проблема духовності у міжкультурній комунікації сьогодення»
Виконав студент VI курсу, група – ЗМКД-62
Спеціальності 034 Культурологія
Моргунова Аліна Феліксівна

Керівник – доктор філософських наук
Петрушкевич Марія Стефанівна
Рецензент – кандидата філософських наук,
доцента кафедри соціально-гуманітарних наук
ПДАФКіС
Лисенко Світлана Олександрівна

Робота допущена до захисту(протокол № __ засідання кафедри філософії та
культурного менеджменту від _____2023року
Завідувач кафедри: _____Марія ПЕТРУШКЕВИЧ

Острог, 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ У СУЧАСНОМУ СВІТІ	8
1.1 Дефініції міжкультурної комунікації та її аспекти	8
1.2 Особливості міжкультурної комунікації у глобальному суспільстві.....	23
ВИСНОВОК ДО РОЗДІЛУ I	27
РОЗДІЛ II. ДУХОВНИЙ АСПЕКТ КУЛЬТУРИ: РЕАЛІЇ СУЧАСНОСТІ	29
2.1 Проблематика визначення поняття духовності: історичний і сучасний контекст	29
2.2 Толерантність в міжкультурній комунікації сьогодення	37
ВИСНОВОК ДО РОЗДІЛУ II	42
РОЗДІЛ III. ДУХОВНА ІДЕНТИЧНІСТЬ І КОМУНІКАЦІЙНІ	
ПРОЦЕСИ	45
3.1 Духовна ідентичність як шлях міжкультурної взаємодії	45
3.2 Духовна складова комунікації в умовах мультикультурного українського суспільства	51
ВИСНОВОК ДО РОЗДІЛУ III.....	61
ВИСНОВКИ	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	Error!
Bookmark not defined.	

ВСТУП

Актуальність дослідження. В зламні часи історії людства на тлі політичних, економічних, соціальних криз відбуваються певні процеси переосмислення етичної, моральної, духовної складових людського буття. Холістичний підхід до процесів, які відбуваються у суспільстві, дає змогу побачити взаємозв'язок кризових змін в усіх сферах життєдіяльності людини і соціуму, в тому числі в площині міжкультурної комунікації. Мультикультурні суспільства наразі стикаються з таким питанням: «який тип спілкування потрібен плюралістичному суспільству, щоб бути водночас культурно різноманітним і об'єднаним у спільних цілях?» [67, с.1]. І в цьому сенсі, хоча міжкультурна комунікація базується саме на відмінностях культур, одним з факторів, який повинен об'єднувати різні культури сучасного світу є базові духовні цінності, які в свою чергу є підґрунтям для висхідного руху людської цивілізації. Оскільки еволюційний розвиток людства неможливий без розвитку духовної сфери, то виникає потреба проаналізувати проблеми, які можна окреслити саме як проблеми духовності, знайти причини цих проблем і спробувати намітити можливі шляхи їх вирішення.

Існує певна неоднозначність у визначенні поняття духовності, яке по-різному трактується в філософських, психологічних та релігійних джерелах. Але, як зазначають сучасні науковці: «Саме на перетині проблематики філософії та низки спеціальних дисциплін відбувається дедалі глибше проникнення в духовну природу основних форм суспільної свідомості – релігії, моралі, філософії, науки, мистецтва, права, економічної, політичної, соціоекологічної свідомості» [46]. В нашій роботі спробуємо дослідити саме синтез різних підходів до розуміння сутності і тлумачення поняття духовності.

В сучасних філософсько-культурологічних дослідженнях проблема духовності розглядається як така, що пов'язана, в тому числі, з втратою як

окремими спільнотами, так і людством в цілому морально-ціннісних орієнтирів. Тобто йдеться про поглиблення кризи цінностей, яка розвивається в сучасному світі, і обумовлена, з одного боку декларацією моральних, етичних, духовних ідеалів, які в практичній площині часто або ігноруються, або проявляються в викривленому світлі. Про це твердить Жан Бодрійяр і наголошує, що сучасне суспільство споживання підтримується «за допомогою гібридної системи індивідуалістичних і альтруїстичних цінностей». Він називає це фікцією «альтруїстичної соціальної моралі (успадкованої від усієї традиційної духовності)» [66, с.83]. З іншого боку, розвиток кризи пов'язаний з глобалізацією, яка повністю змінила і розширила комунікативне поле, де постійно взаємодіють особи і спільноти різних культурних традицій і світоглядів. Габріель Марсель, розглядає кризу цінностей, як «грізне духовне лихо, жертвою якого є людство». Він вважає, що наразі «відбувається своєрідна масова переоцінка цінностей або, простіше кажучи, повна зміна духовного горизонту» [70].

Війна Росії проти України ще більше виявила проблеми як світового, так і українського суспільства, в тому числі проблеми міжкультурної комунікації і тема духовності у відносинах між націями, культурами, цивілізаціями на часі, тому що саме бездуховність, відсутність моралі і толерантності унеможлиблює конструктивну комунікацію і породжує геноцид і насильство одних націй над іншими. Таким чином бачимо необхідність дослідження впливу проблеми духовності на процеси міжкультурної комунікації.

Метою дослідження є визначення і аналіз проблеми духовності в контексті сучасної міжкультурної комунікації.

Основні дослідницькі завдання магістерської роботи:

- охарактеризувати поняття і аспекти міжкультурної комунікації;
- проаналізувати проблеми духовності в історичному і культурологічному контексті;

- визначити духовні аспекти сучасної культури;
- дослідити можливі шляхи вирішення проблеми духовності у міжкультурній комунікації.

Об'єктом дослідження є міжкультурна комунікація як невід'ємний фактор розвитку суспільства зі всіма його складовими.

Предметом дослідження виступає духовний аспект міжкультурної комунікації, його особливості і проблематика.

Методи дослідження зумовлені визначеною метою і дослідницькими завданнями. Методологічну основу дослідження складають принципи об'єктивності, конкретності та світоглядного плюралізму. Для дослідження застосовано системний підхід, який включає розгляд проблематики духовності з точки зору глобального світового суспільства і з точки зору відмінностей українського суспільства. Проведено аналіз і узагальнення сучасних підходів до розуміння ідеї міжкультурної комунікації і найбільш важливих її аспектів. Аналітичний метод застосовано до розгляду проблем міжкультурної комунікації в глобальному світі; проблем духовності в українському суспільстві. Проведена історична ретроспектива і проаналізовано сучасні підходи до проблеми духовності; проаналізовано позитивні і негативні складові феномена толерантності, який притаманний демократичним суспільствам. Через системний підхід розглянуто проблему духовної ідентичності в глобальному світі.

Аналіз джерельної бази. Проблематика міжкультурної комунікації широко представлена в дослідженнях науковців. Хол Е., Трагер Д., Белл Д., Тоффлер А., Нойлієп Д., Хауз Д., Слющинський Б., Захарчук Н. В., Бойчук В. С. розглядають сутність міжкультурної комунікації. Тема міжкультурної комунікації в умовах глобалізації розроблена в працях Баумана З., Піллера І., Новінгера Т., Овсіюк М. О. Аспекти міжкультурної комунікації вивчаються Рахул Кумар С., Манакіним В. М., Максимовим М. В., Лебедевою Л. Е., Кобиляцькою Г. С., Савчук І. І. Визначення «духовності» як категорії

культурного життя розглядають Марсель Г., Бодрійяр Ж., Кримський С., Помиткін Е., Баранівський В. Ф., Ставицька О., пропонуючи як історичний так і сучасний погляд на проблему. Толерантність, її сутнісні характеристики, межі і можливості досліджують Орловська О. В., Александрова О.С. Проблеми духовної єдності людства, формування духовної ідентичності розроблені в працях Вернадського В. І., Кримського С. Б., Савчина М. В. Всі ці дослідження об'єднують проблематика духовності, але розгляд проблеми «духовності», в культурологічному розумінні цього поняття, з точки зору міжкультурної комунікації є темою мало дослідженою.

Апробація результатів дослідження. Результати досліджень представлені у доповідях: «Культура та цивілізація – проблема духовності у міжкультурній комунікації сьогодення» на XXV Міжнародній науково-практичній конференції «Культура та цивілізація: спільність і відмінність», одеський Будинок-Музей ім. М. К. Реріха, журнал «Ліга культури» 9-10 грудня 2022 р.; «Проблеми ідентичності у міжкультурній комунікації глобального світу. Духовна ідентичність – як шлях взаємодії» на Всеукраїнській науковій конференції «Острозькі культурологічні читання», Національного університету «Острозька академія» 31 березня 2023 р.; «Толерантність як тренд сучасної культури» на XXVIII науковій викладацько-студентській конференції Національного університету «Острозька академія», 15-19 травня 2023 р.; «Аспекти розуміння толерантності в сучасному світі» на науково-практичній конференції «Креативна трансформація та модернізація сучасного суспільства», науковий журнал «Креативний простір», Харків, 12 жовтня 2023 р.; «Культурний вимір поняття толерантність: можливості і межі» на Міжнародній науковій конференції «Культура в новий і новітній час: дослідження, збереження, соціалізація», Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського. Національна академія наук України, Болгарська академія наук, 23-24 листопада 2023 р.

Положення кваліфікаційної роботи викладено у публікаціях:

- Моргунова А.Ф. Проблеми ідентичності у міжкультурній комунікації глобального світу. Духовна ідентичність – як шлях взаємодії. Острозькі культурологічні читання: матеріали Всеукраїнської наукової конференції (м. Острого, 31 березня 2023 р.). Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2023. 106 с.;
- Моргунова А.Ф. Аспекти розуміння толерантності в сучасному світі. Креативний простір: електрон. наук. журн. № 15. Харків: СГ НТМ «Новий курс», 2023. 34 с.

Структура магістерського дослідження обумовлена змістовими особливостями дослідження і складається із вступу, трьох розділів, шістьох підрозділів, висновків до кожного розділу, загального висновку і списку використаних джерел і літератури.

РОЗДІЛ I. МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ У СУЧАСНОМУ СВІТІ

1.1 Дефініції міжкультурної комунікації та її аспекти

Існує загальновідоме твердження, що людина – істота соціальна. Психологічні дослідження довели неможливість становлення людини як особистості ізольовано від інших людей, від суспільства; інакше вона залишається суто біологічною істотою. Тобто, комунікація є одним з найважливіших чинників розвитку людини на протязі всієї історії існування людства, через який здійснюється становлення особистості та вбудовування її в суспільство. В ході взаємодії відбувається психоемоційний, інтелектуальний, світоглядний взаємообмін між суб'єктами комунікативного процесу. Комунікація виступає одним з чинників формування і розвитку соціуму. «Комунікацію можна вважати першопринципом суспільства, вона визначає суспільство і соціальний порядок; як акт і процес передачі інформації є сьогодні найголовнішим, ключовим соціальним механізмом» [40].

Міжкультурну комунікацію можна розглядати як наступний щабель комунікативних відносин між людьми і спільнотами. Що стосується поняття «міжкультурна комунікація»: вважається, що Хол Е. і Трагер Д. започаткували міжкультурну комунікацію, як академічну дисципліну у своїй книзі «Культура як комунікація» («Culture as Communication»), яка була видана в 1954 році. «У цій роботі автори вперше запропонували для широкого вживання термін «міжкультурна комунікація», що відображала, на їхню думку, особливу галузь людських відносин. Пізніше основні положення та ідеї міжкультурної комунікації були більш докладно розвинуті у відомій роботі Хола Е. «The Silent Language» («Німа мова», 1959 р.), де автор показав тісний зв'язок між культурою і комунікацією» [15, с.18].

Проблема міжкультурної комунікації розглядається багатьма іноземними і вітчизняними дослідниками. Габермас Ю., Белл Д., Тоффлер А., Нойлієп Д., Хауз Д., Бауман З., Піллер І., Новінгера Т., Овсіюк М. О. Слющинський Б., Манакін В. М., Максимов М. В, Лебедева Л. Е., Савчук І. І. розглядають різні аспекти міжкультурної комунікації.

Ларрі Самовар і Річард Портер американські вчені у книзі «Комунікація між культурами» («Communication between Cultures», 1972р.) дали одне з перших визначень міжкультурної комунікації. «Згідно з цим визначенням, міжкультурна комунікація – це такий вид комунікації, в якому відправник і одержувач належать до різних культур» [20].

Словник термінів міжкультурної комунікації за авторством Бацевича Ф.С. дає два тлумачення терміну міжкультурна комунікація: 1. Процес спілкування (вербального і невербального) людей (груп людей), які належать до різних національних лінгвокультурних спільнот, як правило, послуговуються різними ідіоетнічними мовами, мають різну комунікативну компетенцію, яка може стати причиною комунікативних невдач або культурного шоку в спілкуванні. 2. Особливий тип культури, який характеризується взаємодією національних (етнічних) культур, етнокультурною компетенцією особистостей, толерантністю, прагненням до міжнаціональної згоди у всіх сферах спілкування [5].

За думкою Кучмія О.П. міжкультурна комунікація це фактично «сукупність різноманітних форм стосунків і спілкування між індивідами і групами, які належать до різних культур. Цей процес відбувається як в політиці, так і в міжособистісному спілкуванні людей у побуті, родині, неформальних контактах, тобто на макро- та мікрорівнях» [30]. Кучмій О.П. зазначає важливість визначення структури процесу міжкультурної комунікації її конкретних форм і напрямків. Він поділяє учасників міжкультурних відносин по рівнях: етнічному, національному та цивілізаційному [30].

За визначенням Кобиляцької Г.С. міжкультурна комунікація – це «комунікація між представниками окремих культур, обмін інформацією, почуттями, думками представників різних культур. Це наука, яка вивчає особливості вербального та невербального спілкування людей, що належать до різних національних та мовно-культурних спільнот» [20].

Нойлієп Д.В. і Хауз. Д. зазначають, що окрім того, що міжкультурна комунікація спрямована, перш за все, на обмін інформацією між різними культурами та соціальними спільнотами, вона також «має справу з процесами та проблемами, які, вочевидь, відбуваються в організаційному чи соціальному контексті, що складається з осіб, які належать до різних регіонів, релігій, суспільства, освіти та етичного походження» [72, с.39].

Піллер І. розглядає міжкультурну комунікацію в епоху глобальних зв'язків як критично важливу особливість успішного комунікаційного процесу, який може забезпечити прибуток, а також рейтинг «окремих осіб, бізнес-організацій та урядів» [75, с.8].

Слющинський Б. твердить про дві головні складові поняття «міжкультурна комунікація», а саме про «комунікацію» і «культуру». І визначає культуру – як «сукупність соціальних норм і цінностей, що склалися історично і притаманні конкретній суспільній системі. Вона впливає на ментальність, сприйняття, мислення, поведінку всіх членів суспільства і визначає їх належність до даного суспільства» [49]. Він наголошує, що з такої точки зору культуру можна розглядати як «цілісність», що охоплює релігійні відмінності, національно-державні кордони, а також етнічні ознаки. Слющинський Б. дає наступне визначення поняття «комунікація»: «її трактують як механізм, за допомогою якого забезпечується існування і розвиток людських відносин, який включає в себе всі смислові символи, засіб їх передачі у просторі і збереження в часі. Отже, комунікація – це специфічна форма взаємодії людей з передачі інформації від людини до людини, яка здійснюється за допомогою мови та інших знакових систем». Він вважає, що

міжкультурна комунікація – це «здатність здійснювати ефективну комунікативну дію в міжкультурних контекстах. ... Міжкультурна комунікація – це взаємодія «культур» двох суб'єктів (акторів) або індивіда з групою (групи з групою), в результаті якої відбувається пристосування одних ціннісних орієнтацій та норм поведінки до інших, їх взаємовпливи, поглинання чи витіснення і заміна одних іншими» [49].

Захарчук Н. В. розглядає різні типи відносин між культурами і виділяє наступні: 1) утилітарне ставлення однієї культури до іншої; 2) неприйняття однієї культури іншою; 3) взаємодія, взаємозбагачення, тобто відношення культур між собою як рівноцінними суб'єктами. Він виділяє третій тип відносин як «міжкультурний діалог» [18, с.175]. Саме цей тип відносин в якому відбувається взаємозбагачення різних культур через синтез і дає позитивний імпульс для розвитку сучасного суспільства.

Узагальнене тлумачення поняття міжкультурної комунікації дає Бойчук В. С. і визначає його «як інтегративний феномен, що містить знання філософсько-культурологічного, соціально-психологічного, комунікативного і лінгвістичного спрямування та досліджує функціонування міжкультурної взаємодії, а також, як комунікативний процес інформаційної взаємодії та цільової діяльності в контексті культурного обміну» [8, с.29].

Новінгер Т. трактує міжкультурну комунікацію - як «транзакційний, символічний процес, що включає співвіднесення сенсів між людьми з різних культур» [73, с.8].

Зрозуміло, що вивчення міжкультурної комунікації потребує міждисциплінарного підходу як багатовекторна і багатокomпонентна дисципліна, тому важливо позначити основні аспекти міжкультурної комунікації. Як зазначає Максимов М. В., теорія міжкультурної комунікації базується на теоретичних основах лінгвістики, теорії комунікації, теорії мовних актів, семіотики, психології, культурології, соціології, конфліктології, культурної антропології, риторики, компаративістики та інших [32, с.172].

На міжкультурну комунікацію впливає безліч зовнішніх факторів, до яких належать: «контекст як зовнішній фактор, що моделює соціальну структуру суспільства, включаючи соціальні, культурні елементи, фонові енциклопедичні знання комунікантів; форми і мідійний зв'язок; наміри та мовленнєві акти; тема; тип відносин між комунікантами» [74, с.170].

За класифікацією Манакіна В.М. можемо окреслити наступні аспекти міжкультурної комунікації:

- культурологічний;
- лінгвістичний;
- психологічний;
- етичний;
- соціально-комунікативний;
- професійно-прикладний. [33, с.4]

Розмежування міжкультурної комунікації на різні аспекти існує в суто теоретичній сфері, оскільки в практичній площині всі аспекти одночасно впливають на процеси спілкування і комунікації і діють як складова всіх сил задіяних в цьому процесі.

Манакін В.М визначає культурологічний аспект як головний для міжкультурної комунікації, оскільки, як і саме поняття культура, включає найбільш широкий спектр форм і понять міжкультурної комунікації.

Відносини між різними національними, етнічними культурними спільнотами і їх представниками спираються на все розмаїття людських надбань в сфері культури. Міжкультурна комунікація є результатом такої взаємодії, коли люди з різних соціокультурних середовищ спілкуються та обмінюються ідеями, думками та інформацією. Ця взаємодія стає можливою завдяки розумінню характерних рис та важливих аспектів культурних контекстів, що формуються, в тому числі, завдяки внеску культурології.

Культурологія допомагає розкрити та проаналізувати особливості культур, їх цінності, норми, символи та способи сприйняття світу. Ця інформація стає ключовою для успішної міжкультурної комунікації, оскільки допомагає уникнути непорозумінь, конфліктів та помилкових тлумачень. Знання, набуті через культурологічні дослідження, є необхідним інструментом для побудови успішних та плідних міжкультурних відносин.

Бахов С. бачить три напрямки тлумачення терміну «міжкультурна комунікація» і розглядає його з позицій різних підходів: 1) перший підхід базується на класичній позитивістській методології, використовує системний метод, концепцію інформаційного суспільства (Д. Белл, А. Тоффлер); 2) другий – некласичний методологічний підхід (Ю. Габермас) – базується на когнітивній моделі суб'єктно-об'єктних відносинах, у яких сфера комунікації виокремлюється як особливий онтологічний об'єкт; 3) третій – постнекласичний підхід – зводить природу соціального до суб'єктно-об'єктних відносин, тобто до принципу інтерсуб'єктивності, і виключає об'єктивність [4]. С. Бахов трактує суспільство як мережу комунікацій і розглядає комунікацію «як активне середовище, що самоорганізується» [4].

Лінгвістичний аспект міжкультурної комунікації є важливою складовою для успішного взаєморозуміння і взаємодії між особами з різних культур і включає різні чинники такі як: подолання мовного бар'єру з урахуванням неспівпадіння слів, фраз, концепцій, різниці у вимові; переклад, який враховує культурні контексти і відтворює реальний сенс інформації; знання і розуміння унікальних культурних кодів, які притаманні кожній культурі і впливають на спосіб виразу думок і ідей; дотримання мовного стилю, особливо у діловій комунікації.

Лебедева Л. Е. розглядає лінгвістичний аспект міжкультурної комунікації і вважає мову, для якої комунікативна функція є визначальною, основним засобом комунікації. Лебедева зауважує, що «найбільш поширеним показником ідентифікації з етнічною групою також є мова». Вона вважає, що

мова завжди знаходиться в центрі уваги міжкультурної комунікації і, що саме в ній «віддзеркалюються ключові особливості людської особистості та всієї національно-культурної спільноти»[31, с.247-248].

Кобиляцька Г. С. зазначає, що переклад літературного твору іноземною мовою можна вважати одним з прикладів міжкультурної комунікації. «При цьому відбувається не лише суто міжлінгвістична інтеракція, а в повному обсязі – міжкультурна комунікація» [20].

Вміння ефективно формувати свою комунікативну стратегію для суб'єкта комунікації, а також користуватися різноманітними тактичними прийомами комунікації є за думкою Костенко Д. В. необхідною складовою процесу міжкультурної комунікації.

Знання мови інших учасників комунікативного процесу допомагає особі пристосовувати свою поведінку до манери поведінки партнерів з інакшою культурою. Це, в свою чергу, сприяє більш успішному міжкультурному діалогу, тобто здатності ефективно спілкуватися з людьми з різних культур і досягати взаєморозуміння. Отже, володіння мовою іншої культури є важливою умовою для ефективною міжкультурною взаємодією, оскільки воно дозволяє адекватно розуміти культурні особливості цієї країни. «Знання мови також формує особистісні якості суб'єкта комунікації — відкритість, терпимість і готовність до спілкування з представниками іншої культури» [24, с.82].

Психологічний аспект будь-якої комунікації є її невід'ємною частиною і формує весь комунікативний процес. Психологічна підготовка та підтримка можуть допомогти в подоланні стереотипів і упереджень, які призводять до непорозуміння та конфліктів у комунікації; усвідомленні і керуванні емоціями; формуванні психологічної готовності до розуміння і адаптації при зіткненні з новими культурними контекстами. Вона формує такі психологічні якості як гнучкість, відкритість, здатність слухати та інші, які необхідні для конструктивної взаємодії і сприяють адаптації до змін.

Важливо не тільки враховувати механізми впливу психологічного аспекту, але й навчати цьому фахівців з міжкультурної комунікації. Про це твердить Максимов М. В. і зазначає, що «навчання міжкультурної комунікації включає певну систему знань, умінь і навичок, а також психологічних мотиваційних установок, оволодіння якими здійснюється через освіту, виховання і практику» [32]. Він наголошує, що інформація про іншу культуру і іншомовне середовище необхідна, але недостатня умова для успішного спілкування і співпраці.

Нацюк М. звертає увагу на зв'язок і вплив культурного середовища на психічний розвиток людини. Культура відіграє ключову роль у формуванні психічних процесів людини. Наразі дослідники наводять приклади, що свідчать про відмінності у сприйнятті, пам'яті та мисленні між представниками різних народів. Спираючись на сучасні дослідження міжкультурного спілкування, Нацюк М. твердить, що «культура формує модель сприйняття, на основі якої людина бачить світ через її систему координат, сприймає реальність вибірково, зберігає результат сприйняття у формі переконань та цінностей» [37, с.25-26].

Подолання психологічних бар'єрів в міжкультурному спілкуванні є надзвичайно важливим завданням, оскільки вони можуть значно ускладнити ефективність комунікації та взаєморозуміння між представниками різних культур. При подоланні цих бар'єрів можна розглядати кілька ключових аспектів:

- *Упередженість*: Пошук і усвідомлення власних упереджень є ключем до їх подолання. Важливо допускати можливість існування власних прихованих переконань та працювати над ними.
- *Стереотипи*: Розпізнання та усвідомлення стереотипів є першим кроком до успішної комунікації. Важливо визнати, що загальні уявлення часто не відображають індивідуальні особливості людей.

- *Етноцентризм*: Усвідомлення власного етноцентризму, тобто тенденції вважати власну культуру еталоном і стандартом. Відмова від етноцентризму може допомогти в розширенні горизонтів та прийнятті різноманітності.

- *Страх перед невідомим*: Непевність чи страх перед тим, що невідоме, може викликати негативні емоції та ускладнювати взаємодію. Навіть заочне знайомство з іншою культурою може стати шляхом вирішення цієї проблеми.

Цілеспрямована робота над подоланням цих психологічних бар'єрів має сприяти:

- *Розумінню і об'єктивному сприйняттю іншої культури*: Створення позитивного фону для ефективного взаєморозуміння та співпраці.

- *Усвідомлення інтерпретації сприйняття через свою культуру*: Розуміння, що сприйняття та інтерпретація подій може значно відрізнятись в різних культурах.

- *Трансформації когнітивних зв'язків*: Розширення світогляду та переосмислення уявлень про інші культури.

- *Впровадженню толерантності*: Прийняття та повага різноманітності в суспільстві та відсутність вибіркового відношення до інших.

Всі ці аспекти створюють сприятливе середовище для взаємодії та побудови конструктивних відносин між представниками різних культур.

Важливим фактором є дослідження етичних аспектів взаємодії між представниками у сферах культури, бізнесу, дипломатії і міжнародних відносинах, але найголовнішим є набуття міжкультурної компетентності і реальне застосування універсальних етичних принципів в практичній площині міжкультурної комунікації.

Костенко Д. В. зауважує, що західна наука поділяє знання, які допомагають оволодіти міжкультурною компетентністю на специфічні, які визначаються як відомості про конкретну культуру в традиційних аспектах, і загальні, до яких відносяться володіння такими комунікативними навичками, як толерантність, емпатійне слухання, знання загально-культурних універсалій. Але успіх міжкультурної комунікації завжди залежить від володіння обома типами знання [24, с.80].

Галицька М. М. вважає, «що важливу роль в міжкультурній комунікації відіграють специфічні символи, стереотипи, упередження, національний мовленнєвий етикет». Культура спілкування є синтезом знань, цінностей, зразків поведінки, а також практичних навичок, які забезпечують ефективну взаємодію. притаманні для ситуацій ділового спілкування професійних. Вона є одним із пріоритетних компонентів професійної культури фахівців [12, с.27].

Проблему етики у міжкультурній комунікації розглядають Рибіна Н. В., Кошіль Н. Є., Гирила О. С., вони зауважують, що у кожній культурі існують відмінності стосовно етичних норм і правил, розбіжності виникають і через національні і мовні особливості, сповідання різних релігій, відмінності у ціннісних нормах і переконаннях. Часто складається ситуація, коли «люди класифікують інші культури як «екзотичні», вважаючи свою культуру єдиною «нормальною». Етична міжкультурна комунікація передбачає відсутність етноцентризму: людина не вважає свою культуру «найкращою, правильною, зразковою, не нав'язує свої культурні патерни». «Етична поведінка характеризується також толерантністю до культурних відмінностей, визнанням права на їх існування, повагою до них. Упередження, нерозуміння - фактори, що перешкоджають міжкультурній взаємодії» [74, с.171-172].

Ханас У. Я. наголошує на необхідності взаємоповаги сторін процесу міжкультурної комунікації, яка базується на усвідомленні «залежності однієї культури від іншої» і розумінні «цінностей іншої культури», і «не обмежується лише толерантністю і терпимістю». Він визначає, що толерантність виступає

«як принцип оптимізації міжкультурних відносин, як необхідна умова вирішення міжкультурних суперечностей, вона передбачає взаємну поступливість, постійну готовність до діалогу, рівність взаємодіючих сторін, визнання іншої думки, унікальності і цінності іншої особистості». І вважає це підґрунтям до створення «атмосфери довіри, рівності і терпимості, які забезпечують ефективну міжкультурну комунікацію» [57, с.29].

У дослідженнях соціально-комунікативного аспекту міжкультурної комунікації розглядається, як взаємодія між культурами впливає на індивідів та суспільство в цілому. Це може включати в себе прийняття нових ідей, культурний обмін, адаптацію до інших культур і вплив на суспільні структури.

Габермас Ю. вважає комунікацію важливим фактором у структуруванні суспільства та формуванні громадської думки. Суспільство може функціонувати ефективно лише тоді, коли комунікація вільна і відкрита. Він виділяє три основні складові комунікативної дії: мовленнєвий акт (розмова), справжній контекст (суспільна ситуація, в якій відбувається комунікація), і мовленнєва ситуація (зв'язок між учасниками комунікації). Габермас Ю. підкреслює важливість розуміння та подолання комунікативних дисфункцій, таких як маніпуляція, ідеологізація та виключення для побудови ефективної комунікації в суспільстві [17].

Захарчук Н. В. зазначає важливість практичного застосування основних ідей комунікативної теорії для дослідження «способів організації соціального життя або тих чи інших форм соціальної інтеграції. Згідно з комунікативною теорією, по-новому постає проблема значущості міжособистісних зв'язків і міжособистісних комунікацій у контексті формування простору соціальної взаємодії» [18, с.175].

Слющинський Б. В. зауважує, що комунікація потужно впливає на суспільство. «Вона феномен загальнолюдського спілкування, а, отже, володіє певною культурою і виконує у суспільстві певні «соціальні дії», «соціальні взаємовпливи», тобто певну «соціальну інженерію», за допомогою якої

відбувається об'єднання членів суспільства у єдиний «соціальний організм» [48, с.190].

Рахул Кумар Сатуна розглядає соціальні атрибути з точки зору міжкультурної комунікації і вважає їх «рушійною силою культурного обміну». Він наголошує на дотриманні традицій, навчання, звичаїв і культурних переконань, Модель мислення розглядається як «одна з найважливіших особливостей, які впливають на міжкультурне спілкування, і є основою соціальних атрибутів. Модель мислення суспільства створює упередження та змушує людей мати узагальнену думку про конкретну особу/групу/спільноту/націю. ...Відкритість деяких особливостей культур, таких як мова, звичаї, вірування тощо, сприяє кращій міжкультурній комунікації» [75].

Професійно-прикладний аспект міжкультурної комунікації спрямований на вивчення та застосування міжкультурних навичок та знань у професійній діяльності та практиці. Цей аспект відіграє дуже важливу роль в сучасному світі, оскільки багатокультурність та глобалізація вимагають від професіоналів з різних галузей здатності ефективно співпрацювати з представниками різних культур. Він включає багато складових, серед яких розвиток культурної компетентності серед фахівців у різних галузях. Це означає здатність розуміти, поважати і враховувати культурні різниці в професійній діяльності. Опанування міжкультурних навичок ведення бізнесу. Професіонали повинні вміти спілкуватися з партнерами, клієнтами і колегами з різних країн і культур, розуміти міжнародні бізнес-процедури та культурні особливості. Здобуття спеціальної освіти і підготовки. В багатьох галузях існують спеціальні програми і курси, спрямовані на підготовку фахівців до міжкультурної комунікації. Це може включати в себе курси міжкультурної підготовки, тренінги з міжкультурного менеджменту, навчання міжкультурним навичкам тощо. Розвиток міжнародної співпраці та дипломатії – ще одна складова зазначеного аспекту. В галузях, пов'язаних із

міжнародними відносинами і дипломатією, міжкультурна комунікація є критично важливою. Професіонали повинні бути здатними ефективно взаємодіяти з представниками інших країн і культур для досягнення спільних цілей і розв'язання міжнародних питань. Професійно-прикладний аспект міжкультурної комунікації включає в себе також наукові дослідження в сфері гуманітарних наук.

Про принципово важливу практичну орієнтованість досліджень міжкультурного спілкування твердить Савчук І. І. Результати досліджень безпосереднього застосовуються в сферах діяльності та професіях, які дотичні до комунікації, а саме у професійній комунікації. «До таких відносяться освіта, суспільно-політична діяльність, управління, консультування, соціальна робота, журналістика тощо. Саме експансіонізм і інтердисциплінарність теорії міжкультурної комунікації – звернення до низки суміжних галузей, серед яких мовознавство, культурологія, психологія, соціологія тощо – сприяє її ефективному застосуванню у різноманітних сферах життєдіяльності людини: від вивчення іноземних мов до діяльності в міжнародних проектах, кінцевою метою яких є кооперативна взаємодія між представниками різних культурних спільнот» [45]. З поняттям міжкультурного діалогу пов'язана міжкультурна компетентність. «Формування міжкультурної компетенції відбувається з урахуванням сучасних напрямів дослідження міжкультурної комунікації та етнокультурних особливостей носіїв мови» [45].

Чорна Л. В. зауважує, що «процес професійного спілкування в кожній культурі має свої особливості, які позначаються на ступені формальності чи неформальності комунікативних стратегій та характеризуються демократичними чи авторитарними методами управління бізнесом» [59, с.141]

Кобринець О. С. та Малець І. В. розглядають соціокультурні критерії і педагогічні фактори, які необхідні для «продуктивного ділового спілкування, ефективного подолання мовного та культурного бар'єрів й уникнення непорозумінь між представниками різних націй і культур». Серед них:

- особисті характеристики та досвід самого викладача,
- спрямованість викладача на розвиток особистісних якостей студентів (мобільність, емпатію, толерантність, патріотизм);
- застосовані викладачем методи навчання, технічна база;
- спеціальні заходи, спрямовані на формування та вдосконалення професіоналізму викладачів;
- упровадження нових дисциплін або їхніх елементів у вже розроблені курси;
- організація стажувань, студентських обмінів, мовних клубів.

«Урахування всіх перелічених факторів має на меті сформувати та розвинути у студентів досвід міжнародної комунікації під час навчання в закладах вищої освіти» [21, с.48].

З нашої точки зору треба означити ще один з головних аспектів міжкультурної комунікації – духовний. Духовний аспект дає можливість досліджувати міжкультурну комунікацію з позиції духовної культури, в самому широкому розумінні цього поняття – з застосуванням аксіологічного підходу, і з урахуванням загальнолюдської спорідненості.

Шевченко О. Л. стверджує, що: «На ефективність міжкультурної комунікації також впливають різні системи цінностей її учасників. ... Диференціація моделей сприйняття особливо яскраво проявляється при зіткненні з іншим світоглядом. Цінності мають велике значення в будь-якій культурі, оскільки визначають ставлення людини до природи, соціуму, найближчого оточення і до себе. Усвідомлення цінностей своєї культури настає лише при зустрічі з представниками інших культур, коли відбувається взаємодія різних культур і виявляються відмінності в їх ціннісних орієнтаціях» [63, с.111-112].

Значення культури, як невід'ємної частини духовного і матеріального розвитку людини, соціальних груп, народів зазначає Гутиряк О., підкреслюючи, що культура впливає на суспільний розвиток, саме тому, що

задає вектор духовного життя суспільства і це відбувається перманентно. Йдеться про те, що культура впливає «на духовне життя засобами мистецтва, групових та національних символів, традицій, звичаїв, віри, системи цінностей, які формувалися упродовж століть» [13, с.207].

Фактори, від яких залежать прояви культури визначає Щілінська Г. В. Серед них:

- виховання, яке входить в процес соціальної особистості. У процесі свого розвитку людина набуває і закріплює певні правила поведінки, які в подальшому запроваджуються у житті;
- духовні феномени, що є складовими всіх історичних форм культури: віра, мрія, надія, сподівання тощо. Сюди ж можна додати широкий спектр людських уподобань, предметів духовних почуттів, які набувають значення вищих цінностей – родина, нація, Батьківщина, Бог;
- знання та дотримання правових законів як у межах своєї держави, так і загальноприйнятих, соціальних.

Щілінська Г. В. визначає, що «вагомою рисою міжкультурного єднання є загальнолюдська спорідненість. Бона полягає в тому, що будь-який діалог виникає з причин існування різноманітних культур, а також з усвідомлення особистості в потребі спілкування та згуртованості». Вона наголошує, що комунікації «з представниками інших груп та націй» виникають як потреба при усвідомленні загальнолюдської спорідненості [64].

Козак А. розглядає «культурно-комунікативну сумісність» як один із важливих факторів, що визначає основні особливості міжкультурного діалогу. Ця сумісність відображає спрямованість на соціокультурну гармонію у процесі спільної діяльності, коли люди намагаються досягти згоди та взаєморозуміння і забезпечити ціннісно-нормативний напрям, загальноприйняті етичні норми поведінки, суспільну оцінку соціокультурного

досвіду народу та спільність духовних спрямувань стосовно досягнення ефективного міжкультурного діалогу.

І в цьому контексті, Козак А. дає наступне визначення міжкультурної комунікації: «під міжкультурною комунікацією розуміють функційно зумовлену комунікативну взаємодію людей як носіїв різних культурних спільнот, що орієнтована на взаємопроникнення культурно-комунікативних смислів, досягнення взаєморозуміння з урахуванням і збереженням «національної картини світу», їх взаємозбагачення в соціокультурному й духовному планах» [22].

1.2 Особливості міжкультурної комунікації у глобальному суспільстві

Наразі міжкультурна комунікація відрізняється деякими особливостями та рисами, які обумовлені глобалізацією, глокалізацією, технічним та технологічним прогресом, і, безумовно, зміною культурних контекстів. Можна означити такі риси міжкультурної комунікації сьогодення:

- *Різноманітність культур на тлі швидкого розвитку міжкультурної комунікації.* Зростання міжнародних контактів та підвищення мобільності населення надало можливість розширити як для окремих людей, так і для спільнот спектр культур, з якими вони взаємодіють. Це ставить виклики перед учасниками комунікації, оскільки різні культури мають власні цінності, норми, традиції та способи сприйняття світу.
- *Мовний бар'єр.* Різні мови ускладнюють процес міжкультурної комунікації. Люди потребують мови міжнародного спілкування, якою можна вважати деякою мірою англійську мову, але все ще існує необхідність в додаткових зусиллях для сприяння цьому процесу.

- *Віртуальна комунікація.* Завдяки технологічному розвитку з'явилася можливість легкого спілкування з людьми з усього світу через інтернет. Проте, віртуальне спілкування має певні відмінності від традиційної особистої комунікації, і це створює виклики щодо емоційного сприйняття та взаєморозуміння.

- *Культурна свідомість.* Зростаюча увага до міжкультурних питань та дотримання сучасних етичних норм сприяють більш успішній міжкультурній комунікації. Освіта та толерантність стають дедалі важливішими у процесі взаємодії різних культур.

- *Конфлікти та непорозуміння.* Міжкультурна комунікація може призвести до конфліктів та непорозумінь через культурні відмінності, стереотипи та упередження. Уникнення цього вимагає більшої толерантності, розуміння та пошуку спільних точок зору.

- *Адаптація до культурної іншості в процесі комунікації.* Необхідність зміни своїх комунікативних стилів та поведінки для ефективної взаємодії з представниками інших культур. Адаптація є ключем до успішної міжкультурної комунікації.

Загалом, міжкультурна комунікація в сучасному світі вимагає більшої толерантності, відкритості до різноманітності та здатності вчитися у інших культур для досягнення взаєморозуміння та гармонії.

Новінгер Т. акцентує увагу на тому, що компетенція і ефективність міжкультурної комунікації критично важливі в умовах сучасного глобального світу. Він зазначає, що «наше глобальне село виявляється нестабільним і часто недружнім місцем, де етнічні націоналізми займають центральне місце» [73, с.8]. Взаємодія і співпраця з представниками інших культур постійно розширюється, тому «в умовах прискорення темпів особистої та технологічно полегшеної взаємодії стає все більш бажаним досягти компетентності в міжкультурній комунікації якнайшвидше» [73, с.165].

Причини значного інтересу філософів до проблем міжкультурної комунікації розглядає Бойчук В. С. Одною з головних загальних причин є «глобалізація», яка зумовлена «насамперед переходом людства на новий етап розвитку». Бойчук В. С. визначає «глобалізацію» як філософсько-культурологічну інтегративну концепцію, яка «відображує тенденції розвитку світової історії та культури на сучасному етапі. Згідно з нею людство розглядається як цілісний і взаємопов'язаний світ різних культур, що постійно розвиваються» [9, с.166].

Глобалізаційні процеси мають значний вплив на проблеми ідентичності у культурній комунікації. З одного боку, глобалізація може сприяти поширенню культурних цінностей та збільшенню культурної різноманітності. З іншого боку, вона може призвести до втрати національної та етнічної ідентичності.

Бауман З. зазначає, що ідея «універсалізації» яка несла в собі наміри удосконалення світу, створення рівних однакових умов в усіх куточках планети забута. Натомість поняття «глобалізація» наразі пов'язане «насамперед з глобальними наслідками, ...а не з глобальними ініціативами й діями» [3, с.188]. Але удосконалення світу має бути перш за все духовним удосконаленням, без нього будь-яке матеріальне покращення життя зрештою може привести до ще більшого переродження сучасного суспільства у суспільство споживання, а фактично, до деградації.

Сучасний світ являє собою розмаїття культурних традицій. Кожна культура має свої унікальні особливості, які роблять її відмінною від інших. Це охоплює різноманітні аспекти культури, такі як мова, мистецтво, музика, танці, література, кулінарія, релігія, історія, традиції, звичаї та багато іншого. З одного боку така многогранність дає багатий спектр можливостей для самовираження культурних спільнот, з іншого боку призводить до деяких протиріч в міжкультурній комунікації. Серед найбільш важливих, як зазначає Скоропляс В., - «протиріччя між глобальним та локальним; протиріччя між

традиціями та новаціями; протиріччя між індивідуальними та соціальними цінностями; релігійні протиріччя, що загострюються на тлі глобалізації культури» [47].

Глобалізаційні процеси супроводжуються не тільки викликами світовому суспільству, але й позитивними тенденціями, на що звертає нашу увагу Нойлієп Джеймс В. Серед переваг міжкультурного спілкування і комунікації, що дозволяють налагодити стосунки між представниками різних культур Нойлієп Джеймс В. бачить «здоровіші спільноти; збільшення міжнародної, національної та місцевої торгівлі; зниження конфліктності; та особистісне зростання через підвищення толерантності». Важливий момент, на якому наголошує культуролог, є більш глибока можливість пізнання своєї культури через дотик і вивчення інакших культурних традицій: «Більше того, хоча це може здатися суперечливим, чим більше ми дізнаємося про інших та інші культури, тим більше починаємо дізнаватися про себе. Коли ми спостерігаємо за тим, як живуть інші, ми починаємо розуміти, як живемо ми самі» [72, с.39].

Важливою особливістю міжкультурної комунікації в глобальному суспільстві є взаємодія в віртуальному просторі: інтернеті, соцмережах. Про підвищення ефективності міжкультурної комунікації завдяки інтернет ресурсам твердить Рахул Кумар Сатуна. За його думкою «Міжкультурна обізнаність за допомогою Інтернету може відігравати важливу роль і підвищувати продуктивність ефективного спілкування» [75].

Глобалізація призводить не тільки до зміни старих, але й до виникнення нових культурних форм, цінностей і стандартів поведінки. Сучасні суспільства стають все більш взаємозалежними і все більше впливають одне на одного. За твердженням Овсіюк М. О. відбувається процес «інтеграції окремих етнічних культур у єдину світову культуру на засадах розвитку засобів комунікації, економічних зв'язків, соціальних перетворень тощо відбувається глобалізація культури». Мова йде про «розширення контактів

між державними інститутами, соціальними групами й індивідами різних країн та культур, запозичення культурних цінностей та зміну культурного середовища внаслідок міграцій». І з точки зору Овсіюк М. О. необхідні міжнародні угоди для врегулювання негативних тенденцій, а саме «нівеляції інтересів національних держав і самобутніх культур», які притаманні процесу глобалізації [38].

ВИСНОВОК ДО РОЗДІЛУ I

Міжкультурна комунікація відіграє важливу та наростаючу по значущості роль в сучасному світі, яка стала ключовою через глобалізацію, міграцію, стрімкий розвиток інформаційних технологій, тотальне розширення культурних, політичних та економічних зв'язків між країнами. Поняття міжкультурної комунікації має багато дефініцій, але для будь-якого тлумачення визначальним є не тільки зв'язок між взаємодією, розвиненням і взаємозбагаченням різноманітних культур сьогодення і розгортанням комунікаційного процесу, але й розуміння того, що міжкультурна комунікація набуває особливого статусу у суспільстві, яке має ознаки «глобального села».

Наразі зростає інтерес до феномену міжкультурної комунікації, а також до проблем та викликів, пов'язаних з ним. Взаємодія між культурами відбувається як в конструктивному, так само і в деструктивному напрямках, оскільки, з одного боку, глобалізація призводить до нарощування темпів інтеграції і співробітництва між різними культурами і народами, з іншого боку, розвивається тенденція до відокремлення і збереження національних культур, їх самобутності. На цьому тлі виникає чітке розуміння необхідності діалогу культур на засадах толерантності, взаємоповаги і рівноправності. Для вирішення проблем міжкультурної комунікації необхідне визнання першочерговості визначення духовних, морально-ціннісних орієнтирів, зміни

і переосмислення способу життя людини, структурних перетворень суспільства.

Глобалізаційний чинник впливає на всі фактори міжкультурної взаємодії. Сьогодні практично неможливо уявити існування культур, націй, етносів повністю відокремлених від глобального світу. Тією чи іншою мірою практично всі культурні спільноти задіяні у процес міжкультурної комунікації. Але тенденції, пов'язані з глобалізацією мають як позитивні, так і негативні наслідки для сталого розвитку різних культур, їх успішної взаємодії. Це в свою чергу збільшує роль міжкультурної комунікації у процесах адаптації до нових світових реалій, в яких саме відкритість до діалогу між культурами є однією з головних ознак.

Культурологічний, лінгвістичний, психологічний, етичний, соціально-комунікативний, професійно-прикладний аспекти міжкультурної комунікації є різними гранями єдиного процесу, до якого залучені практично всі світові культурні спільноти різних рівнів і спрямованості. Але серед основних аспектів міжкультурної комунікації особливого значення набуває духовний аспект. Духовність визначає основні цінності та переконання культури. Моральні принципи, етичні норми, релігійні традиції, духовні практики, які переважають у суспільстві впливають на стосунки, міжособистісну динаміку та відношення до навколишнього світу. Ключовою ознакою сучасного світу, який називає себе цивілізованим, є тенденція до плюралізму культур, толерантності, яку неможливо розвивати без впровадження духовних принципів в процес міжкультурної комунікації.

РОЗДІЛ II. ДУХОВНИЙ АСПЕКТ КУЛЬТУРИ: РЕАЛІЇ СУЧАСНОСТІ

2.1 Проблематика визначення поняття духовності: історичний і сучасний контекст

Духовність є невід'ємною складовою культури як такої, тому проблема духовності стає в ряд головних проблем міжкультурної комунікації. Поняття духовності це багатопланове поняття, яке по різному трактується у філософських, психологічних або теологічних концепціях. Духовність включає два виміри вертикальний, тобто релігійний, та горизонтальний, тобто соціокультурний. Важливо зрозуміти сутність феномена духовності як категорії людського буття, яка «зумовлює його трансцендуючий та комунікативний характер, виражає здатність людини до творення культури й самотворення» [56]. Таким чином через духовність відбувається процес формування, розвитку, еволюції культури, який здійснюється завдяки духовній трансформації суспільства і розширенню свідомості його членів. Проблема духовності повинна розглядатися як комплексна міждисциплінарна проблема, в центрі якої знаходиться людина – особистість з її прагненням до розвитку, усвідомленням моральних і етичних цінностей, пошуком вищих істин, намагань осмислити своє місце в природі і соціумі.

За думкою Сухомлинської О. В. у філософському вимірі поняття «духовність» співвідноситься із поняттями «культура», «цінності», «ідеали». Завдяки культурологічному і аксіологічному підходам процес виховання духовності особистості відбувається через залучення її до цінностей, до культури. Що дає поштовх не тільки її розвитку і вдосконаленню, а також вдосконалює суспільство, на яке впливає сама особистість відповідно до своїх культурних пріоритетів [53, с.290].

Проблема духовності широко досліджується в працях вітчизняних і закордонних науковців. Ясперс К., Марсель Г., Бодрійяр Ж., Франкл В., Кримський С., Помиткін Е., Баранівський В. Ф. розглядали проблему духовності в філософському, культурологічному, психологічному аспектах.

Все більше дослідників стверджують, що релігія та духовність пов'язані поняття, але не тотожні. Скоріше релігію можна розглядати як таку, що сприяє появі духовності.

Поняття духовності проходить свій шлях трансформації від східних філософських традицій, від поглядів античних мислителів до трактування філософами постмодерної доби.

Античні мислителі розглядали розумові здатності людини як «осердя духовності, а також вияв космічного Розуму й розумності світопорядку» [36]. Сократ і Платон бачили зростання духовних надбань людини у процесі самопізнання. У Платона це «діалог душі самою із собою» [14, с.38-39].

У середньовічній християнській традиції духовність постала як закріплення універсальних істин буття в особливій духовній субстанції — Божественному Дусі, у взаємозв'язку Істини, Добра і Краси як вищих цінностей; як досягнення духовної єдності людей через «одухотворення згори». Відбулося ототожнення духовності і релігійності, «релігієзації та ідеалізації духовності».

В епоху Відродження духовність теж розглядалася як процес пізнання себе, свого «я», але це вже відбувалося через тілесність. У Монтеня духовне не відділяється від тілесного. Декарт додає важливість мислення і роздумів для наповнення внутрішнього духовного змісту людини як єдиного духовного і тілесного. «Співвідношення духу, душі й тіла пов'язується зі здійсненням духовності як поєднанням розумної душі й тіла, акцентовано відповідальність людини за реалізацію власної свободи у формуванні своєї духовності» [14, с.92-93].

Філософія Нового часу акцентує увагу на свідомості і розуміє її як тотожність одночасно і духовності, і самої людині. Для Гегеля справжня духовність передбачає усвідомлення свободи. Він розглядає розвиток особистості як процес самореалізації та самовизначення, де особистість людини переплітається з більш широким розвитком людської свідомості. Гегелівська концепція «Абсолютного знання» представляє вершину духовного зростання.

Для Г. Сковороди духовність вбачається у серці, де серце не тільки символізує фізичний орган, але і виступає саме як центр духовності та внутрішньої мудрості. Він розуміє серце як основу для пізнання вищих цінностей. У філософії Сковороди велика увага приділяється єдності розуму і серця, важливості їх взаємодії для досягнення істинної мудрості та гармонії в людському житті.

Східні вчення розглядають духовність, як невід'ємну і основну частину людського життя. Ведичне знання, яке має свої коріння в давніх священних текстах Вед, трактує поняття духовності як глибокий і невід'ємний аспект життя, включаючи в себе взаємозв'язок між людьми, природою та Всесвітом. У Ведах внутрішня сутність людини розглядається ідентичною світовому духу. Духовність в ведичному вченні пов'язана з виконанням своєї дхарми, тобто своєї призначеної ролі або обов'язку в житті. Духовність у ведичній традиції передається через учительську лінію, де духовний вчитель (гуру) допомагає учневі (шишья) розвивати свідомість і досягати духовних висот.

Для буддистів духовність — це шлях розвитку свідомості та осяяння, який дозволяє звільнити себе від страждань і досягти нірвани, стану без болю та визволення. Буддизм наголошує на важливості любові і співчуття до всього живого. Це відображається у вченні про Метту (безумовну любов) та Каруну (співчуття). Буддизм закликає до позбавлення себе егоцентризму та розуміння Анатмана (безсубстанційності) – відсутності постійного, незмінного ядра у сутності.

Конфуціанське розуміння духовності відображає філософський підхід до життя, етики та соціальних відносин. Духовність в конфуціанстві асоціюється із справедливістю, моральністю та гармонією в суспільстві. Конфуціанство визнає важливість вищих цінностей, таких як чесність, відданість, доброта та справедливість. Духовний розвиток полягає в намаганні до вдосконалення цих якостей у собі. Духовність у конфуціанстві також включає в себе громадянську відповідальність, тобто відданість благополуччю суспільства та відповідальність перед іншими.

У юдаїзмі духовність трактується і як окреме містичне, і як окреме етичне та філософське вчення, що базується на основних текстах Тори та Галахи. Мова йде не про емоції та стан людини, а про підкорення волі Всевишньому та виконання заповідей, тому що дух – це Дух божий.

XX і XXI століття відзначаються глибокими і різноплановими дослідженнями проблеми духовності: Марсель Г., Ясперс К., В. Франкл, Е. Фромм в своїх працях аналізували різні форми духовного життя. Українські філософи, культурологи зробили свій внесок в розробку сучасного розуміння проблеми духовності серед них Алексеєнко А., Горак А., Кримський С., О. Наконечна, Помиткін Е.

Осмислення проблеми духовності і аспектів її виявлення в культурно-антропологічному вимірі в наш час відбувається в різних напрямках наукових досліджень:

- теорію екзистенції та філософію комунікації, які зосереджувалися на проблемах внутрішньої свободи та автентичності вивчав Ясперс К.;
- тему духовності через призму віри в Бога та взаємодії людини з абсолютним піднімав Марсель Г.;

- духовність як важливий аспект людського існування та засіб знаходження сенсу в житті, особливо в умовах важких випробувань осмислював Франкл В.;
- роль віри, релігії та духовності в формуванні людської етики, в період суспільних змін розглядав Тілліх П.;
- соціальні інтеракції та особистісний розвиток вивчав Мунье Е.;
- проблемами антропології та аксіології займався Шеллер М., досліджуючи питання моралі, релігії, та ролі цінностей у формуванні людської свідомості.

Наконець О. наголошує, що подібні дослідження духовності в філософській, культурологічній площині вперш за все аналізують і розкривають «сміслові конотації феноменів почуття, інтуїції, віри, волі, інтелекту», показують їх «роль у становленні та трансформації духовності». А також вивчають «взаємообумовленість об'єктивного й суб'єктивного, надіндивідуального й особистісного начал духовності, укоріненості в повсякденності й здатності до трансцендування, духовного та бездуховного» [36].

Духовність можна розглядати як здатність особистості творчо опанувати морально-етичні цінності. реалізовувати їх у своєму житті і застосовувати в процесі комунікації. Сучасні науковці розглядають проблеми духовності в різних контекстах: здебільше екзистенціальному, або переважно в контексті психології віри і релігії.

Неможна оминати релігійний вимір поняття духовності, аксіологічною основою якого виступають взаємини «людина – Бог». Духовність, яка є похідною від поняття «дух» поєднана з абсолютними цінностями (Благо, Істина, Краса) , і проявляється в християнському контексті через Віру, Надію і Любов. «Духовність в її релігійному наповненні задає аксіологічну парадигму буття, рятує людину від приреченості на самотність та смерть» [62,

с.377]. Таким чином, релігія, яка є духовною вертикаллю, покликана спонукати людину до єднання з Богом і пробуджувати в ній прагнення до абсолютних цінностей, знаходити точки дотику між сакральним і буденним.

Щербина В.М. виділяє наступні підходи до розуміння сутності та змісту духовності людини:

- соціально-філософський;
- психологічний;
- морально-етичний;
- релігійний.

Соціально-філософський підхід полягає в розумінні духовності, як комплекс якостей, що інтегрально притаманні особистості. Серед них світогляд, ціннісні орієнтації, почуття, свідомість. В ідеальній формі вони відтворюють інтереси та потреби як конкретної особистості, так і суспільства в цілому, спрямовуючи дії людей на реалізацію та здійснення свідомих інтересів [65].

З точки зору сучасної філософії: «Духовність — філософський концепт, який характеризує сукупність ціннісних надбань людства в процесі суспільно-історичного розвитку та акумуляцію особистісного людського досвіду в процесі ціннісного сходження у духовних формах; цілісний феномен людського життя і культури» [36].

Американські дослідники (Марк Х. Че, Дебора Б. Келлі, Кріста Ф. Браун, Марк А. Болден) визначають духовність як «вроджену здатність і тенденцію рухатися до знання, любові, сенсу, надії, трансцендентності, зв'язку та співчуття». В розвитку системи цінностей, здатності людини до творчості, особистістному зростанні та трансформації відбувається процес духовного зростання [69].

Кримський С. розглядає духовність як «ціннісне домобудівництво особистості» і наполягає, що це не результат, а нескінченний процес «формування свого внутрішнього світу». І в цьому контексті особистість це «не тільки неповторність індивіда, це й індивідуальна неповторність нації. Кожна нація — це теж історична особа» [27, с.54]. Якщо продовжити цю думку, то унікальність кожної нації формується впродовж століть в результаті взаємодії культур, традицій, мов та спільної історії. Відображенням цієї індивідуальності є не лише національна самосвідомість, але і особливий спосіб думання, різноманітність творчих виражень, виткання особливого соціокультурного полотна.

Розглядаючи націю як історичну особу, ми вважаємо, що кожна нація має свій власний «життєвий шлях» – від свого становлення до сучасності. Підкреслення цієї індивідуальності сприяє розумінню та повазі до різноманіття культур, їх мирному співіснуванню у глобальному світі. Але поряд з позитивними тенденціями розвитку міжкультурних зв'язків і комунікацій на основі духовних пріоритетів існують тенденції, які ведуть зі шляху духовного розвитку, пропагуючи при цьому начебто «духовні і моральні» цінності. Про це зауважує Кримський С. і попереджає про хибні течії сучасного соціокультурного простору: «Людина, зазираючи всередину себе, не бачить нічого, крім свого тіла; і тіло розглядається не як орган духу, а як самість. Оце фізичне розуміння життєвих якостей, дійсно породжує псевдодуховність» [27, с.55]. Культ тіла, зосередженість на матеріальному успіху та споживацькій культурі може призводити до відчуття порожнечі та відсутності глибинних цінностей. Саме ці фактори і призводять до бездуховності.

Таким чином, поряд з поняттям «духовність» виявляється і антитеза цього поняття – «бездуховність». Ставицька О. пропонує застосування терміну «антидуховність» для характеристики людей, які відрізняються низьким моральним рівнем, відсутністю розуміння етики і інших духовних

цінностей [51, с.136]. Ця теза екстраполюється і на суспільство в цілому, яке, за відсутністю морально-ціннісних орієнтирів може обрати вектор просування в бік бездуховності.

Запобігання «псевдодуховності» і «антидуховності» вбачається в розвитку і домінування в суспільстві «духовної культури», яка має стати духовним маяком та мірилом як особистого розвитку, так і розвитку суспільства як системи. «... словосполучення «духовна культура», з одного боку, вказує на домінантне значення цінностей Краси, Добра, Істини, Любові, а з іншого — на свідоме самовдосконалення особистості, свідому реалізацію у поведінці, діяльності та життєтворчості духовних цінностей. На практиці наявність духовної культури свідчить про здатність особистості до сприйняття прекрасного, позитивного, прогресивного, до його поширення задля духовного перетворення суспільства та людства в цілому» [41].

Духовність суспільства визначається комплексом його цінностей, уявлень, вірувань і моральних норм. Основні риси духовності суспільства можуть включати:

- *Ціннісна система:* Основні переконання та цінності, які визначають, що важливо і прийнятно для даного суспільства. Це може включати релігійні, етичні, соціальні та культурні цінності.
- *Релігійна складова:* Роль релігії у формуванні духовності суспільства. Релігійні переконання, обряди та практики часто визначають спосіб життя та стосунки в суспільстві.
- *Моральні норми:* Етичні принципи, які визначають, що вважається правильним чи неправильним в даному суспільстві. Мораль впливає на поведінку людей та взаємини між ними.
- *Культурне спадщина:* Традиції, мистецтво, мова та інші культурні аспекти, які формують і виражають духовний характер суспільства.

- *Сприйняття позитивних та негативних аспектів:* Як суспільство ставиться до понять добра та зла, справедливості та несправедливості, інклюзивності та виключеності.
- *Освіта і розвиток:* Якість освіти та можливості для розвитку особистості визначають рівень духовності суспільства.
- *Міжкультурні та міжособистісні відносини:* Як суспільство ставиться до взаємодії, толерантності, співпраці та взаєморозуміння між його членами, та групами.

Ці риси взаємодіють і взаємопоєднуються, формуючи унікальний духовний обрис кожного суспільства.

Духовна культура є одним з базових елементів суспільства, який визначає його ідентичність, цінності та спосіб життя. Ця сфера діяльності є важливою для формування духовного багатства та різностороннього розвитку індивіда та суспільства в цілому. Духовна культура впливає на спосіб, яким люди спілкуються та взаємодіють. Вона формує міжособистісні та міжкультурні відносини, враховуючи духовні цінності та різноманіття культур. В цьому сенсі міжкультурна комунікація є віддзеркаленням загальних тенденцій в суспільстві.

2.2 Толерантність в міжкультурній комунікації сьогодення

Духовність культури, так само, як і духовність особистості вимірюється, на наш погляд, відношенням до інших культур і інших особистостей. «Найважливішим правом кожного з нас є право бути іншим», - зазначає Кримський С. [25]. Бути толерантним означає прийняти в своє життя чийось «інакшість». Тобто толерантність до інших культур приходить через процес їх пізнання.

«Позитивне розуміння толерантності досягається через з'ясування її протилежності – інтолерантності або нетерпимості. В основі нетерпимості лежить переконання, що твоя група, система поглядів, спосіб життя стоять вище від інших» [39, с.161]. Виходячи з цього толерантність неможливо розглядати у відриві від інших морально-духовних цінностей, таких як альтруїзм, співчуття, милосердя, емпатія тощо. Йдеться про етичний вимір толерантності, що «виходить із гуманістичних концепцій, у яких підкреслюється неминуща цінність різних чеснот людини» [39, с.161].

Ідея толерантності має глибоке історичне коріння, її філософське осмислення відбувалося на протязі століть. Пройшовши шлях трансформації це поняття набуло сучасного змісту і визначається як повага до різних переконань, культур, релігій, етносів та інших аспектів людського розмаїття, а також активне прагнення до сприяння гармонійному співіснуванню та взаєморозумінню.

Феномен толерантності важливо розглядати як міждисциплінарну проблему, яка досліджується в площині філософії, культурології, політології, соціології, релігієзнавства, психології тощо. [16]

Діалог культур неможливий без толерантного ставлення його учасників один до одного. Наразі толерантність стала невід'ємною складовою розвитку демократичного суспільства. Терпимість або прийняття інакшості в будь-якій сфері людського буття: соціальній, релігійній, культурній або політичній є ознакою толерантного суспільства. Але толерантність не може бути поблажливістю до проявів насильства, дискримінації або аморальності, вона має свої межі. До порушення прав і свобод людини толерантне ставлення неможливе. Особливо актуальною і значущою ця проблема постає під час сучасної війни Росії проти України.

Сучасне суспільство демонструє багато реальних прикладів толерантності, коли окремі люди і культурні спільноти проявляють повагу, розуміння і сприйняття відмінностей, як, наприклад:

- Культурний обмін: толерантність сприяє культурному обміну, дозволяючи людям ділитися своїми традиціями, мистецтвом, музикою та ідеями, що веде до більш взаємопов'язаного глобального суспільства

- Інтеркультурний діалог між організаціями, установами та громадськими ініціативами, в якому представники різних культур, релігій та етнічних груп обмінюються своїми думками, досвідом та переконаннями, з метою побудови культурних зв'язків, взаєморозуміння і гармонійного співіснування.

- Інклюзивна освіта: Багато країн працюють над створенням інклюзивної освітньої системи, де діти з різних соціальних, культурних та фізичних особливостей отримують рівний доступ до якісної освіти без дискримінації.

- Міжрелігійний діалог: Відбуваються різні заходи, конференції та обміни думками між представниками різних релігій з метою сприяння взаєморозумінню та встановленню спільних цінностей.

Представник будь-якої культури краще розуміє вплив та ресурси своєї культури та духовної спільноти. Таким чином, взаємодія з представниками інших культур та релігій починається з усвідомлення власної необізнаності щодо культурного та релігійного контексту іншого [71].

Хоча толерантність загалом розглядається як позитивна цінність, у сучасному суспільстві з нею пов'язані певні виклики та проблеми, виникає питання про межі толерантності та про те, чи має вона поширюватися на тих, хто пропагує дискримінацію чи ненависть.

Існують негативні тенденції до вибіркового застосування толерантності на основі особистих упереджень або уподобань. Люди, в деяких випадках, більш готові терпіти тих, хто має подібні переконання чи походження, і менш терпимі до тих, хто відрізняється від них. Це може призвести до розколу та

відчуження в суспільстві. Сьогодні, нажаль, ці проблеми наявно проілюстровані подіями війни у Ізраїлі.

У деяких випадках заклик до толерантності використовується для придушення незгодних або припинення критичних дискусій. Це може статися, коли окремі особи чи групи сприймають будь-яку незгоду як нетерпимість і намагаються змусити замовкнути протилежні точки зору, обмежуючи свободу вираження поглядів і різноманітність точок зору.

«Толерантність не обов'язково потребує розуміння чи співпереживання. Хоча люди терплять тих, з ким вони не згодні, вони все одно можуть мати упередження або стереотипи щодо них. Цей брак розуміння перешкоджає справжньому діалогу та зусиллям, спрямованим на вирішення глибинних проблем. Тобто толерантність може виражатися поверхнево, коли окремі особи чи установи роблять символічні жести, не вирішуючи активно системні проблеми чи не залучаючись до значущих змін. Це може створити ілюзію прогресу в той час, як зберігаються глибинні упередження та нерівність. Кузміньська Н. М. визначає таку толерантність, як «псевдотолерантність» і називає її «цивілізованістю». В той час як істинне розуміння толерантності як сутнісного і глибинного виявлення людини автор називає «культурністю». Фактично, цивілізованість і культурність є проявами різних рівнів свідомості людини» [29, 34]. З нашої точки зору, включення духовності піднімає стан «цивілізованості» на щабель «культурності».

Отже існує проблема визначення меж толерантності, оскільки толерантність, яка виходить із світоглядної парадигми обмежена ціннісними, духовними принципами самої толерантної спільноти чи особистості. Культурний контекст толерантності висвітлює аксіологічний вимір цього феномену і осмислення його у нерозривному зв'язку з іншими ціннісними поняттями.

Визначимо деякі аспекти, які окреслюють межі толерантності:

- Культурний релятивізм проти універсальних цінностей: проблема виникає, коли культурні практики суперечать універсальним цінностям і порушують права людини. Толерантність не повинна використовуватися як виправдання для потурання діям, які порушують фундаментальні права і свободи.
- Екстремістські ідеології: толерантність має свої межі, коли стикається з ідеологіями, які пропагують насильство, дискримінацію або придушення інших. Суспільству часто доводиться встановлювати межі, щоб захистити безпеку та благополуччя своїх членів.
- Культурна нечутливість: толерантність не означає безкритичного прийняття будь-якої поведінки. Необхідний тонкий баланс між повагою до різноманітності та необхідністю дотримання етичних стандартів, оскільки зустрічаються випадки, коли культурна практика може бути шкідливою або дискримінаційною.
- Збереження основних цінностей: толерантність не повинна призводити до розмивання основних цінностей суспільства. Можуть бути випадки, коли певні культурні практики несумісні з принципами, які лежать в основі конкретної спільноти.
- Правові рамки: хоча толерантність є культурною чеснотою, правові системи в межах суспільства можуть визначати обмеження для певних культурних практик, особливо коли вони порушують права та добробут людей.

На думку сучасних дослідників «крайня толерантність, яка веде до терпіння своєї протилежності, ставить совість у глухий кут, оскільки, сліпо терплячи злих і божевільних, які чинять насилля, толерантність може перетворитися на протилежність своїм принципам» [1, с.54]. Тобто мова йде про гіпертолерантність, коли відкидається все ціннісне аксіологічне і

приймається все. Таким чином межами толерантності, з одного боку, виступає інтолерантність, з іншого, гіпертолерантність, як її протилежність.

Важливо розвивати діалог і взаєморозуміння між різними духовними традиціями, щоб знайти спільну мову та досягти рівноваги між толерантністю і збереженням власних духовних переконань.

Толерантність, як тренд сучасної культури, відображає усвідомлення важливості вибудови рівноправного і інклюзивного суспільства, в якому кожна особа має право вільно виражати свою ідентичність і переконання. Сергій Кримський зазначає, що толерантність це «не тільки терпимість, а й принцип розуміння. Оце розуміння і є зараз головним змістом принципу толерантності» [27, с.120].

«Розвиток будь-якої культури пов'язаний з розвитком кожної особистості, яка представляє цю культурну спільноту. Тобто самовдосконалення, самовиховання, самоусвідомлення являють собою можливі напрямки розвитку і впровадження в повсякденне життя ідеї толерантності, як спрямованості на розвиток культурного плюралізму, мирного суспільства і гармонійних міжкультурних комунікацій. Саме в цьому полягає шлях до створення толерантного суспільства в вищому розумінні цього поняття, без прихованої інтолерантності, без зловживання або потурання дискримінації» [34].

ВИСНОВОК ДО РОЗДІЛУ II

Проблематика визначення духовності полягає в її суб'єктивності, культурних відмінностях, релігійних впливах та змінних умовах сучасного світу. Глобалізація та вплив різних культур може призводити до змін в уявленнях про духовність, оскільки різні традиції взаємодіють та впливають одна на одну. Якщо в минулі часи окремі культури могли існувати і

розвиватися відносно відокремлено від інших, то в наш час таке існування здається практично неможливим. Конструктивна міжкультурна комунікація неможлива без врахування духовного чинника, тому проблематика духовності в міжкультурній комунікації відіграє значущу роль.

Прискорений темп сучасного життя і вплив глобалізації можуть сприяти втраті традиційних цінностей та загальних моральних орієнтирів. Вирішення проблем духовності та проблем формування духовної культури потребує від нас не лише індивідуальних зусиль, але й спільної відповідальності суспільства. Критичний погляд на роль консюмеризму та матеріалізму в сучасному суспільстві потрібен для збереження духовної глибини, для запобігання формуванню «псевдо» і «антидуховності», які ведуть до розшаруванню суспільства, декультуризації і поглибленню моральної та духовної кризи, що в свою чергу негативно впливає на міжкультурний діалог.

Інтеграція філософських концепцій та культурологічних підходів може стати одним з факторів формування гармонійного, ціннісно-насиченого та духовно розвинутого суспільства.

Епоха глобалізації з її новітніми технологіями, тотальним розширенням докорінно змінила міжкультурну комунікацію в якісному і кількісному аспектах. Дослідження толерантності та її протилежності інтолерантності намічає практичні кроки в міжкультурній взаємодії, дає розуміння конструктивних і деструктивних тенденцій полікультурного суспільства.

Толерантність є важливим елементом взаємодії між представниками різних культур. Здатність приймати відмінності або «інакшість», розуміти інші погляди і шанувати культурну різноманітність стає підґрунтям для побудови гармонійних відносин у сучасному світі.

Проте, важливо розуміти, що толерантність має свої межі. Це означає, що необхідно бути уважними до того, які цінності та погляди можуть порушувати основні права людини або призводити до негативних наслідків для суспільства. Таким чином, забезпечення балансу між толерантністю і

захистом основних цінностей є ключовим елементом ефективної міжкультурної комунікації. Важливо розуміти, що культурна толерантність не означає безумовне прийняття усіх поглядів, але сприяє діалогу, взаєморозумінню та спільному життю в різноманітті.

Отже, розгорнутий аналіз підкреслює важливість толерантності в контексті міжкультурної взаємодії, однак вона має бути вживаною як інструмент для побудови позитивних відносин з урахуванням її меж і з застереженням від будь-якої дискримінації та порушень прав людини.

РОЗДІЛ III. ДУХОВНА ІДЕНТИЧНІСТЬ І КОМУНІКАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ

3.1 Духовна ідентичність як шлях міжкультурної взаємодії

Наразі проблема ідентичності або самоідентифікації є однією з найпоширеніших проблем суспільства, яка має неабиякий вплив на міжкультурні взаємодії. «В контексті сучасної взаємодії суспільств та зіткнення культур поняття ідентичності набуває ширшого значення. Воно відбиває внутрішню поєднаність індивідуальної та колективної ідентичностей — схоплення персонального життя в наративах, в яких ми живемо, якщо говорити мовою провідних представників течії комунітаризму Ч. Тейлора та А. Макінтайра. Ідеали ліберальної автономії та індивідуалізму зустрічаються з вимогами визнання цінностей та норм колективного співжиття» [6, с.10]. Для вирішення «проблеми ідентичності в міжкультурній комунікації, необхідно бути відкритим до інших культур, усвідомлювати їх унікальні особливості, а також мати повагу до своєї культури, розвивати і пропагувати її. Досягненню цієї мети сприяють, в тому числі, і культурологічні дослідження, які дають змогу зрозуміти традиції, релігію та інші аспекти багатого розмаїття світових культур. Взаєморозуміння та толерантність є необхідними умовами для побудови позитивних відносин між культурами. Але існує ще один шлях в подоланні проблем міжкультурної комунікації. На наш погляд, це шлях усвідомлення своєї духовної ідентичності» [35, с.14].

Можна означити різні підходи до трактування і розуміння феномену духовної ідентичності:

- Психологічний підхід: духовна ідентичність трактується як результат внутрішньої психологічної рівноваги, сполученої з глибоким розумінням себе та своїх цінностей.

- Соціокультурний підхід: духовна ідентичність розглядається з точки зору взаємодії з культурою і соціальним середовищем, які формують особистісний світогляд та переконання людини.
- Екзистенційний підхід: формування духовної ідентичності визначається як процес знаходження особистого сенсу життя та пошуку глибинного значення свого існування.
- Трансцендентальний підхід: духовна ідентичність вбачається як зв'язок з вищими силами, загальним космічним буттям або трансцендентними цінностями.

Основним поглядом на визначення «духовної ідентичності» є поєднання понять «духовність» та «ідентичність», що дозволяє розуміти цей термін як специфічний аспект ідентичності людини, пов'язаний з її духовними відчуттями, переконаннями, цінностями та сенсом життя. Ми означимо духовну ідентичність як таку, що базується на загальнолюдських духовних цінностях, на сакральному сенсі життя, на розумінні єдиного духовного начала людства. Платон, Геракліт, Гегель, Шопенгауер, та інші філософи; вчені, дослідники Ейнштейн А., Боум Д., Блаватська О. звертали увагу на те, що людство – це цілісна система, тобто немає в світі ні однієї відокремленої (з духовної точки зору) людини, дії якої не позначалися б на всьому людстві: «Оскільки людство по суті єдине, і ця суть його одна – нескінченна, нестворена і вічна, чи ми її називаємо Богом чи Природою – ніщо, таким чином, не може вплинути на одну націю або одну людину, не вплинувши на всі інші нації і решти людей» [68, с. 41].

Тагор Р. визначає «спорідненість» як фундаментальну істину цього світу явищ [54, с.17]. «Божественний принцип єдності був завжди принципом внутрішніх взаємовідносин. ...Єдність стає не просто суб'єктивною ідеєю, але надихаючою істиною. Яку б їй не давати назву і яку б форму вона не символізувала, свідомість цієї єдності – духовна...» [54, с.12]. Єдність між

людьми може відбуватися на різних рівнях, але будь який чинник крім духовного тимчасовий і з часом може втрачати свій вплив. Тобто тільки якщо піднятися на щабель духовності можна досягнути сталого єднання.

Вернадський В. І. в своїй теорії ноосфери показав не тільки єдність людства як такого, а його спорідненість з планетарною системою. Ідея ноосфери показує, що людство є частиною більш великої системи, яка включає не тільки фізичний, але й духовний аспекти: «Історичний процес на наших очах докорінно змінюється. ... Людство, взяте в цілому, стає потужною геологічною силою. І перед ним, перед його думкою і працею, стає питання про перебудову біосфери в інтересах вільно мислячого людства як єдиного цілого. Цей новий стан біосфери, до якого ми, не помічаючи цього, наближаємося, і є «ноосфера»» [10].

Ноосферний гуманізм являє собою науковий погляд та прояв екологічної самосвідомості світової спільноти, виступає як культурне явище, яке підтримує універсальні цінності та підкреслює розум, волю, та почуття відповідальності перед майбутніми поколіннями і різними народами [61]. В. І. Вернадський зазначав, що ноосферу створює нова форма біогеохімічної енергії, яку він називав «енергією людської культури» [76]. Якість цієї енергії впливає на якість культури, яка на ній вибудовується. Сучасна наука має всі можливості закласти підґрунтя для створення світової культури нової якості, на основі духовної ідентичності, з урахуванням потреб сьогодення. В такому випадку міжкультурний діалог теж отримає суттєво інший характер звучання.

Людина – істота соціальна (про це вже згадувалося вище), але такою ж мірою, вона – «...істота вертикальна. Її життя вимірюється не кількістю років, а ступенями ціннісного сходження» [27, с.57]. В дієвому поєднанні цих вимірів, тобто духовного та соціокультурного і відбувається творення культури як такої. Міжкультурна комунікація, яка здійснюється саме в соціокультурній площині набуває іншого наповнення та іншої якості спираючись на духовні засади свідомості.

Успіх соціальних змін пов'язаний із активною участю людей у культурному просторі, із формуванням культурної ідентичності. Такі зміни можливі за умови об'єднання людей як в раках окремих культурних груп, так і в рамках світового співтовариства. Хокінг С. вважає, «що лише планетарний ворог може заставити людство об'єднатись і припинити ставитись вороже одній країні до іншій, використовувати ресурси лише на національному рівні, забуваючи, що вони є надбанням усього планетарного людства, а не окремих спільнот. Інакше, без планетарної загрози зовні, в глобальному сенсі людство продовжуватиме жити в категоріях «свій-чужий»» [55, с.271]. Але, на наш погляд, не обов'язково чекати виникнення зовнішніх загроз задля єднання роду людського, існують інші можливості. Поступове усвідомлення своєї духовної ідентичності як окремими індивідами, так і культурними спільнотами може дійсно об'єднати людство і не тільки об'єднати, а підняти загальнолюдську свідомість, а разом з нею і культуру на більш високий щабель.

В усвідомленні єдності людини і Всесвіту Помиткін Е. бачить першопричину і «провідний мотив» у спрямованості будь-то діяльності людини, будь-то її мислення у духовну площину. Вплив цього усвідомлення разом із самосвідомістю, «скеровує мислення та емоційно-вольові прояви особистості». Духовність підіймає особистість до розуміння єдності людини і Всесвіту і усвідомлення себе часткою людства, природи, космосу. «Втрата єдності – одна з найбільшніх втрат у житті людини. Вона може відбуватися у різних площинах: від втрати єдності з близькою людиною – до втрати єдності з певною людською спільнотою, природою, Богом» [42].

Створення суспільства духовної культури неможливо без виховання духовності у кожного члена суспільства, у кожної культурної групи. На думку Кримського С. існує потреба у внутрішньому самовизначенні і взаємодії із загальнолюдським досвідом задля формування особистої духовності. «В глибинах психіки завжди йде перевірка власних переконань загальним

досвідом, що є закодований в нашій підсвідомості. Це і є найглибший рівень духовності. На ньому, за думкою Г. Померанца, дух скидає владу літери і перед нами відкривається Єдине. Тим самим закон індивідуальних переконань поступається перед етикою солідарності народів в її глобальному контексті». [27, с.63] Сучасні світові події показують наскільки людство ще далеке від загальної духовної єдності, однак саме цей факт повинен спонукати вчених, діячів культури, представників релігійних громад на співпрацю задля розробки конкретних практичних кроків в напрямку духовного єднання.

Важливо враховувати пропозиції вчених щодо формування нового етичного підходу, який орієнтований на сталі духовні цінності та створення ноосфери. Цей підхід передбачає радикальну трансформацію системи цінностей сучасної людини, пошук механізмів сталого і безпечного розвитку світової цивілізації, зосередження на стратегії виживання людської спільноти. Впровадження цієї ідеї може докорінно змінити напрямок розвитку суспільства і спрямувати його на задоволення розумних матеріальних потреб і високодуховних прагнень. Мова йде про наступний етап розвитку глобальної економіки і людства в цілому.

Важливою відмінністю духовної трансформації буде базування на принципах, що притаманні живій природі. «Хто першим відчує і побачить цю принципово нову закономірність існування цивілізації, саме в гармонії з природою, хто першим почне свідомо рухатися в цьому напрямку, той і перемаже, а інакше кажучи, виживе. Дуже бажано, щоб це робилося всіма народами одночасно і в злагоді, про що й мріяв академік В.І. Вернадський» [19, с.92].

Орієнтація на духовне призводить до переосмислення життєвого контексту, переоцінювання цінностей автентичності та спрямованості особистості. Вона також породжує реорганізацію особистого досвіду, формування нових ставлень до світу та співжиття з іншими людьми, а також до вічних і минутих аспектів життя та смерті.

Савчин М.В. зазначає зміни, які відбуваються при усвідомленні духовної ідентичності і втіленню її в життя, а саме незалежність людини від біологічних чинників, «деструктивно-маніпулятивного впливу соціального світу». Духовна ідентичність дозволяє виявити більшу незалежність від зовнішнього середовища та направити свої зусилля до досягнення ідеальних цілей, спрямованих на вдосконалення та самореалізацію. «Фундаментальною умовою становлення духовної ідентичності є відмова від розширення предметного світу і власної індивідуальності, що передбачає вихід за межі власного Я, як порив душі людини до вищого, ідеального, позаземного та духовній рефлексії» [44].

Духовна ідентичність включає в себе самосвідомість особистості, її усвідомлення, з одного боку власної унікальності, з іншого, свого місця у єдиному Всесвіті. Це може виявлятися в рефлексіях щодо власних духовних досвідів і внутрішніх переживань. У сучасному світі духовна ідентичність може бути сформована в контексті міжкультурної взаємодії, вона може зазнавати трансформації внаслідок отримання нового досвіду як особистого, так і спільного, і визначатися певними етапами особистісного розвитку.

Якщо розглядати духовну ідентичність як чинник, який несе об'єднання для всього людства на більш високому щабелі, то стає зрозумілою важливість її усвідомлення для процесів міжкультурної комунікації. Кримський С., кажучи про взаємодію людини з буттям, зазначає: «Така взаємодія може бути зараз розширена до принципів єдності людини, планети та біосфери за параметрами фізичних та інформаційних полів живого, а також духовного усвідомлення їх інтелектом. ...справджується погляд на людину як справжній «мікрокосм» усього існуючого» [26]. І в цьому контексті, людина може трансформувати своє відношення до соціуму, полишаючи егоцентризм і відчуваючи себе часткою великою системи, свою «космічність». Через системний підхід можна екстраполювати це твердження на культурні групи,

в яких осмислення і прийняття своєї духовної ідентичності дасть змогу відмовитись від етноцентризму та інших негативних тенденцій в суспільстві.

Можем констатувати, що єдність культур, цінностей, а, фактично, духовна єдність залишається лише теоретичною можливістю, а не конкретною реальністю, «ніхто не може гарантувати, що це перетворення здійсниться. У соціокультурній сфері майбутнє може бути тільки предметом віри, але не знання, проте віра ця не безпідставна – вона ґрунтується на усвідомленні того, що альтернативою варіанту нелінійного розвитку людства може бути в ХХІ сторіччі тільки самознищення людства» [60, с.44] .

3.2 Духовна складова комунікації в умовах мультикультурного українського суспільства

Україна, як поліетнічна держава має давню історію, але проголошення Україною незалежності стало точкою відліку нового етапу в житті всіх людей і громад, які населяють наші землі; можливістю до вільного вибудовування всіх сфер життєдіяльності, в тому числі, і сфери культури. Україна історично перебувала під впливом різних культур і цивілізацій через своє місце на шляхах торгівлі та політичних змін. Це відобразилося в її культурній та історичній спадщині. Тобто Україна була і наразі є невід'ємною частиною світового суспільства, вона залучена до світових процесів. Глобалізація або глокалізація мають неабиякий вплив на українське суспільство. Перетин внутрішніх і зовнішніх факторів впливу формують соціокультурну сферу, в тому числі і міжкультурну взаємодію. Проблема співіснування виявляється однією з головних проблем сьогодення і для українського соціуму.

Мультикультурне суспільство виявляється в тому, що людина зберігає свою ідентичність, незважаючи на вплив інших культур. Особистість може належати до декількох культур одночасно. Представники меншин можуть

успішно інтегруватися в суспільство, при цьому зберігаючи частину своєї етнокультурної, психічної, ціннісної та інших національно обумовлених особливостей. В цьому розумінні Україна постає мультикультурним суспільством з домінантою української ідентичності. Поліетнічне суспільство задля єднання і сталого розвитку вимагає діалогу культур. Таким чином культурний плюралізм постає підвалинами міжкультурної комунікації і полегшує взаємодію між етнонаціональними спільнотами.

Наразі духовність в Україні під час її національного відродження є одним з необхідних чинників вибудови громадянського суспільства, а також культурного розвитку. Про це твердить Кримський С.: «Україні необхідна духовність, та духовність, яка викристалізувалася в греко-слов'янській православній цивілізації Київської Русі. Та духовність, яку в свій час втілювала Києво-Могилянська академія, яка була одним із чинників подолання епохи Руїни другої половини XVII ст. Це загалом та духовність, яка зробила українську націю суб'єктом світової історії» [27, с.54].

Україна, так само як і будь-яка країна, що розвивається потребує вирішення проблеми духовного розвитку її громадян. Без вирішення цієї проблеми неможливий культурний прорив, вихід на суттєво інший, більш високий щабель еволюційного руху. І тут ми стикаємося з питанням бездуховності, яке ускладнює соціокультурний розвиток, міжкультурну комунікацію, а зрештою будь-яку позитивну трансформацію суспільства. «Українське суспільство, намагаючись сьогодні змінити ситуацію на краще, з усією очевидністю також демонструє, як багато прогресивних намірів та починань часто не здійснюються через бездуховність людей і значною мірою гальмуються нею [2].

Стасєвська твердить про відмінність менталітетів західного суспільства і українського. Якщо західному менталітету притаманні такі цінності як індивідуалізм, прагматизм, гедонізм, то українському притаманна емоційна забарвленість, хоча індивідуалізм теж є близьким. Існує певний «ціннісний

«дефіцит» українського суспільства. Причину дослідниця бачить у світовій духовній кризі. Можна означити дві системи цінностей, на яких вибудовується суспільна свідомість: інноваційна і традиційна. До інноваційної або модерної можна віднести гідність, людина як особистість, самовираження; традиційна пропагує консерватизм, сімейні цінності тощо [52, с.116].

Суспільству необхідна загально визнана система морально-етичних цінностей. Її відсутність викликає серйозні наслідки щодо морального стану соціуму. Це явище може призвести до втрати орієнтації в ціннісному просторі, порушення моральних принципів та втрати духовної цілісності. Дезорієнтація в сфері моральних цінностей може сприяти поширенню непевності, нерішучості та втраті внутрішньої стійкості серед індивідів та груп населення.

Подібна втрата морального орієнтиру може стати причиною соціокультурних криз, а також сприяти виникненню різноманітних конфліктів у суспільстві. Пошук внутрішнього балансу та розвитку загально визнаних морально-етичних цінностей є важливим завданням для зміцнення духовної цілісності та забезпечення стабільності у сучасному світі.

Без єдиної моральної основи може виникнути розпад цінностей, що веде до втрати внутрішнього відчуття спільності та сенсу. Розбудова української державності, здійснення нових реформ, створення громадянського суспільства просто неможливі без розвитку української духовності. «Якщо говорити про український народ, то його можна охарактеризувати як носія онтологічної (екзистенціальної, граничної, парадоксальної) духовності, тобто тієї духовності, котра є існуючою, актуальною сутністю, «серцем» духовного континууму, який пролягає між минулим та майбутнім, серцем, яке постійно б'ється» [11].

В українському суспільстві відбуваються зміни, які пов'язані із змінами у соціокультурному просторі, змінюється також характер комунікаційних процесів, а саме:

- Політичні трансформації: Зміни в політичному спрямуванні, обраному країною, та події, які вплинули на політичну обстановку, впливають на соціокультурну динаміку.
- Інформаційні технології: Зростання використання інтернету, соціальних мереж, та загальна цифрова трансформація визначають нові форми комунікації та спілкування.
- Культурні тренди: Зміни в культурних та мистецьких тенденціях, розвиток культурних індустрій, нові течії в музиці, літературі, кіно та інших сферах.
- Молодіжна культура: Розвиток молодіжної культури та її вплив на загальну соціокультурну картину. Зростання значення молодіжних субкультур, що призводить до ювеналізації соціокультурного простору.
- Споживчі звичаї: Зміни в споживчих звичаях, моді, харчуванні та інших аспектах повсякденного життя.
- Соціальні рухи: Активність громадських та соціальних рухів, протестів, та їхній вплив на формування цінностей.
- Міжнаціональна та міжкультурна взаємодія: Зміни в стосунках між різними групами населення, включаючи питання міжнаціональної та міжкультурної взаємодії. Активізація менших етнокультурних груп.
- Економічні зрушення: Зміни в економіці, рівень життя та розподіл ресурсів впливають на культурні практики та цінності.

Внаслідок цих змін в Україні перетворюється і характер комунікативних процесів. Важливо зауважити, що сприйняття соціокультурного простору людиною залежить від її культурного контексту. Важливо враховувати, що в сучасних умовах, коли вплив «планетарної свідомості» набуває все більшого значення для існування людства, соціокультурні вимоги різноманітно

змінюються, що підкреслює взаємозалежність змін у комунікації від змін у соціокультурному просторі [65].

Багато дослідників до 24 лютого 2022 року, які визначали важку ситуацію в Україні, стосовно і економічних, і соціокультурних умов існування, констатували, що більш загрозливою і системною виглядає криза духовна: «Вона виявляється у величезній кількості людей відчуттям безглуздості їхнього життя. Воно ускладнюється тим, що в ньому важко знайти позитивний зміст через руйнування старих і дискредитацію «нових» цінностей» [7, с.141]. Однак з початком повномасштабної війни Росії проти України ситуація дещо змінилася. Громадянське суспільство, яке вибудовується в Україні на тлі війни, відчуло важливість духовних і моральних цінностей, що визначають вектор формування культурної демократичної держави. Наразі українці виявляють себе як нація і відчувають єдність зі своїми співвітчизниками незалежно від своїх етнічних або релігійних ідентичностей. У більшості українців з'явилася спільна ціль – відстояти свободу і незалежність нашої Батьківщини. Змінилося сприйняття себе і оточуючих, також духовні цінності набули більш вагомого значення, в тому числі і в повсякденному житті. Такі висновки можна зробити спираючись на соціологічні дослідження останніх років.

Для отримання об'єктивної картини стану духовності українського суспільства і її релігійної культури, а тим більш будь-яких прогнозів щодо змін в цій області, необхідно розглядати духовну складову у поєднанні з іншими напрямками соціокультурної сфери, особливо важливим це виглядає в контексті політичних подій сьогодення (насамперед, мається на увазі війна Росії проти України).

Поняття релігійної культури включає різні аспекти і базується, передусім на морально-етичних принципах, які притаманні всім фундаментальним світовим релігійним системам. За визначенням Кришмарел В. Ю.: «Релігійна культура – особлива частина культури людства, яка пояснює

людину, світ, суспільство та взаємодію між ними на основі релігійних поглядів»[28]. Релігійна складова соціокультурного середовища певною мірою є віддзеркаленням стану суспільства в цілому, в тому числі і стану її духовності. І криза, яка наразі спіткала людство, так само відбувається і в релігійній культурі, але як будь-яка криза є й новою можливістю: «...Людство живе в глибокій кризі релігійної свідомості і, ймовірно, знаходиться на межі нової релігійної творчості»[76].

Проаналізуємо аспекти релігійного життя українців, враховуючи регіональні відмінності громадської думки в Україні, спираючись на дані «Світового дослідження цінностей» (World Values Survey, WVS) і дані Центру Розумкова. Період з 2000-2023рр. був насичений подіями в політичному, соціальному, культурному і релігійному житті українського суспільства. Якщо подивитися на «Культурну мапу світу», яку пропонує WVS, то українське суспільство з 2011р. по 2023р. просунулося від цінностей виживання в бік цінностей самовираження (навіть сьогодні під час війни). Це просунення недостатньо значне, але показове щодо тенденцій його розвитку. Незважаючи на те, що релігія відіграє значну роль в житті українських громадян, релігійна ідентичність має для них менше значення, ніж громадянська та регіональна ідентичність [77].

Треба зазначити, що частка громадян, які вважають себе віруючими зросла порівняно з 2000 р. Найважливішим моментом для розуміння тенденцій в цьому питанні, з нашої точки зору, є факт що з початком військового конфлікту, тобто з 2014 року, ця частка почала суттєво збільшуватися, а після 24 лютого 2022 (початку повномасштабного вторгнення), відбулося ще більше зростання цього рівня. Так частка громадян, які визнають себе віруючими, зросла «з 68% наприкінці 2021 року до 74% у листопаді 2022 року. 26% опитаних заявили, що після початку повномасштабної війни Росії проти України (після лютого 2022 р.), за їхньою самооцінкою, стали більш релігійними і віруючими людьми, ніж були раніше, 4% — менші релігійними і віруючими людьми, ніж до війни, а 65% — що жодних змін у їхньому

ставленні до релігії і віри не сталося» [43]. Як вважають дослідники центру Разумкова це «є характерним для суспільства, що опинилось у стресовій ситуації» [43]. Така картина наглядно демонструє, що зростання цього показника відбувається внаслідок того, що повномасштабна війна не тільки посилила стресову ситуацію, але й охопила всі регіони нашої країни. І якщо до початку повномасштабної війни цей показник у різних регіонах не однаковий (традиційно він більший на Заході і в Центрі, ніж на Півдні і Сході), то наразі регіони, які традиційно були менш релігійними, збільшили цей рівень.

Ціннісні орієнтири, духовна, а для багатьох і соціальна підтримка – такі очікування більшості вірян від церковних інституцій. Сенси релігії більшість населення бачить в її покликанні робити добро іншим людям, а не просто слідувати релігійним нормам і церемоніям. На Заході, трохи менше в Центрі України в очікуваннях українців від церкви переважають духовні питання, що менш виражено в Східному і південному регіонах, де запит до церкви має більш соціальне забарвлення. «Відповідаючи на запитання *«Які завдання є першочерговими для релігійних об'єднань під час війни?»*, найчастіше респонденти називають надання психологічної допомоги (54%), допомогу Збройним силам України (45,5%) та допомогу у вирішенні соціальних і матеріальних проблем громадян (39,5%). Ще 28% називають залучення міжнародної уваги та допомоги Україні, 23% — допомогу внутрішньо переміщеним особам, 18% — пом'якшення наслідків руйнування міст, сіл, соціальної та транспортної інфраструктури, 4% — забезпечення потреб українських біженців за кордоном» [43].

Важливими для України є тенденції переорієнтації суспільства в сторону демократичних змін, наприклад порівняно з 2000р., суттєво зросла частка громадян, «які згодні з тим, що відокремлення церкви від держави і школи від церкви є необхідною передумовою демократичності держави і забезпечення права особи на свободу совісті» [43]. По регіонах ці тенденції виглядають наступним чином: в Центрі і на Півдні з таким твердженням погоджуються більше респондентів ніж на Сході, ще менш на Заході України.

Українське суспільство у своїй переважній більшості бачить причину конфліктів на релігійному ґрунті в їх політичній природі. Важливим є момент, який висловили учасники фокус-груп щодо впливу влади та політичних подій на церков: «Церква повинна бути незалежною від впливу влади та поза політикою». Частина опитуваних дійшли висновку, що це не можливо. Частина – висловилися за підтримку церквою народу в будь-якій області життя, але без переходу певних меж. За словами одного з учасників фокус-груп: «Державна церква — це несумісне словосполучення. Фактично Церква — це про духовність, це про духовні відносини з Богом, а держава — це насильницький апарат, тому поєднати це досить складно» (чоловік, 60 років, вірянин УГКЦ, Західний регіон) [43].

За дослідженнями обох аналітичних центрів більшість українців не вважає, що «єдиною прийнятною релігією є своя релігія». Така картина існує практично без змін з 2011р., хоча з 2000р. по 2011р. частка людей, які підтримують таку думку збільшувалася. Наразі більш ніж третина респондентів не погоджуються з цим. Прийняти будь-яку релігію, якщо вона сповідує любов, милосердя і не загрожує існуванню іншої людини більше готові люди Півдня і Центру, меншою мірою Заходу і Сходу [43, 77].

Ці данні показують, що питання духовності і віри є важливими для українського суспільства, крім цього під час війни значущість духовного аспекту життя для багатьох зростає. Особливо це відчувається в менш «релігійних» регіонах Сходу і Півдня. І така тенденція зменшує регіональні відмінності і її, з нашої точки зору, можна вважати одним з факторів, який єднає українське суспільство і сприятливий для міжкультурної комунікації в середині країни і поза її межами.

Існує певний рівень загрози конфліктів на релігійному ґрунті, але він не великий, перш за все з причин ідентичності: переважна більшість населення України ідентифікує себе насамперед як громадян України, або обирає регіональну ідентичність. В контексті сьогоденного дня на тлі війни між Україною і Росією, коли українці об'єдналися більш ніж в будь-які роки, цей

фактор є важливим саме задля ще більшої згуртованості всього українського суспільства і навіть зменшення міжрегіональних розбіжностей, полегшення процесів міжкультурної комунікації.

Не можна відокремити духовну і релігійну культуру та розглядати її без поєднання з соціальною і політичною складовою культури. Велика частка населення бачить церковні інституції як аполітичні, суто духовні, але існує розуміння, що наразі це не можливо повною мірою, тому що політичне забарвлення притаманне сучасній релігійній сфері суспільства. Але цей вплив взаємо зворотний: релігійні лідери мають великий авторитет в суспільстві, зокрема в Україні, це показують і події 2022 – 2023 років. Тому їх відповідальність за процеси об'єднання або навпаки роз'єднання українців достатньо суттєва. Церква не повинна ставати політичним інструментом, бо в такому разі вона перестає виконувати свою основну духовну функцію і стає методом впливу (іноді ворожого як це сталося з УПЦ (МП)) на суспільну думку.

Дослідження аналітичного центру Cedos також свідчать про процеси єднання українського суспільства в різних сферах життя і вважають це згуртування стійким: «Респонденти трактували об'єднання населення не лише як результат протистояння Росії, але і як спробу подолати спричинені війною наслідки, долучитися до допомоги та підтримки одне одного, наслідок переживання спільного досвіду та зростання вираженості ідентичності» [58]. Таким чином, в українському суспільстві існують тенденції об'єднання і громадяни України висловлюють готовність підтримувати і розвивати міжкультурні зв'язки і взаємодії.

Дослідження соціологічної групи Рейтинг, які вивчали в тому числі і ціннісну шкалу українців зазначають, що в умовах війни «спостерігається динаміка у бік цінностей самовизначення та відкритості до змін. Традиційно домінують універсалізм та доброта. На високому рівні залишилися конформність і на противагу їй самостійність. Також значимими є цінності

безпеки і традиційності. Найменше, як і минулого року українці цінують багатство. За рік дещо зросли значення цінності традиційності, гедонізму, стимуляції та особливо самостійності» [50]. Опора на традиційні цінності українців в поєднанні з тенденціями відкритості до змін; домінування цінностей універсалізму і доброти під час повномасштабної війни є важливим фактором в просуванні України на шляху створення «духовної» культури.

В умовах глобалізації процеси формування духовної цілісності особистості в українському суспільстві стають особливо важливими. Зміни викликають не тільки труднощі, але й відкривають нові перспективи. По-перше, нерівність умов для саморозвитку може стати каталізатором для творчого росту, який розширяє індивідуальні можливості та горизонти. По-друге, проблема з самоідентифікацією може стати стимулом для пошуків свого місця в світі, глибшого осмислення власної культурної спадщини. По-третє, техно-інформаційний бум вимагає від особистості критичного мислення та вміння фільтрувати інформаційні потоки, що сприяє формуванню аналітичних навичок та самостійності в оцінці оточуючого світу. Таким чином, хоча ці особливості можуть сприйматися як ускладнення і труднощі, вони, власне, відкривають нові можливості та шляхи самореалізації, які можуть стати на користь індивіда в умовах глобальних трансформацій. Не треба забувати, «що саме культура насичує комунікацію особливим змістом та екзистенціальним значенням, що чинить опір процесам глобалізації» [6, с.12].

За думкою Шевченка В.: «Провідні контури української духовності складають жага свободи й правової рівності, емоціоналізм й імпазантність, сентименталізм і чутливість, ліризм й артистизм, барокова епатажність та прагнення до великого безмежного» [62,с.369]. Важливо зазначити що традиційні цінності українського народу, до яких можна віднести: волелюбність, гідність, патріотизм, працелюбність, людяність, милосердя; є такими, що спонукають до духовного зростання і саме їх формування у молоді

повинно стати вектором розвитку України. Шайгородський Ю. Ж. вважає, що в ході історії набір загальнолюдських цінностей змінюється і на сьогодні саме в європейській культурі він має чотири головних позиції: «цінність життя», «свобода», «гідність» і «справедливість» [60]. Сьогодні не тільки українці, але й Західний світ відчув, що Україна не тільки зорієнтована на європейські цінності, вона їх виплекала і наразі боронить зі зброєю в руках. Цей фактор має моральну значущість і впливає на міжкультурні відносини, міжкультурні взаємодії як в суто українському, так і світовому масштабі.

ВИСНОВОК ДО РОЗДІЛУ Ш

Ідея єдності людства на підвалинах ціннісних принципів і духовної ідентичності наразі може здаватися дещо утопічною, але багато провідних вчених і діячів культури бачать в цьому шлях виходу світової спільноти з глобальної кризи в різних сферах життя, в тому числі в соціокультурній сфері, яка продовжує поглиблюватися. Розуміння спорідненості людини з іншими людьми, природою, всесвітом постає в теорії ноосфери, яка пропонує нову етику співіснування в сучасному світі. Можливо назвати це «розумним» співіснуванням, бо інакше людство, поводячись «нерозумно» і продовжуючи винищення собі подібних, нагромадження екологічних проблем і вже не тільки на Землі, але й у космосі, прямує до самознищення. Ноосферна етика разом з духовною ідентичністю є вказівкою в майбутнє, шляхом, який може вивести людство на новий виток еволюційного розвитку.

Трансформація ціннісних установок і духовних орієнтирів відбувається перманентно в історичній перспективі. В бурхливі часи сьогодення стан культури як в широкому розумінні цього поняття, так само і в окремих її секторах релігійному та соціокультурному є відображенням стану всього громадського суспільства. Що стосується українського соціуму, релігія як духовна складова є достатньо впливовим фактором для всіх напрямків його

культурного розвитку. Плюралізм культур виступає головним чинником мультикультурного українського суспільства. Соціологічні дослідження доводять, що в кризовій ситуації ціннісні чинники домінують над матеріальними. В складні часи сучасної війни Росії проти України українське суспільство демонструє, що духовні цінності не є абстрактною категорією, вони реальні і наразі їх треба відстоювати зі зброєю в руках. Єднання українського суспільства відбувається навколо високих понять «гідності», «свободи», «справедливості», «цінності життя». Треба зазначити, що орієнтація на такі цінності суттєво впливає на міжкультурний діалог в середині країни і за її межами. Звісно проблеми міжкультурної комунікації існують в мультикультурному українському суспільстві, але, на наш погляд, вони не є критичними, і тенденції, як показують соціологічні дослідження в цій площині достатньо позитивні.

ВИСНОВКИ

В роботі була реалізована основна мета дослідження – були розглянуті і проаналізовані проблеми духовності в міжкультурній комунікації як глобального світу, так і українського суспільства.

Міжкультурна комунікація є одним з головних чинників сталого розвитку світового суспільства. Розуміння важливості дослідження цієї теми стає більш об'ємним з погляду на глобалізаційні тенденції в світі, які торкаються всіх сфер життя: економічної, політичної, соціокультурної тощо. Міжкультурна комунікація – процес складний і багатовекторний, в якому відбуваються як позитивні, так і негативні тенденції. З одного боку культурні контакти, які складають основу спілкування між народами, розширюються. Будь яка культурна спільнота сьогодення як ніколи раніше відчуває себе взаємозалежною і пов'язаною з усіма іншими частинами людства. З іншого боку процеси глобалізації мають тенденції нівелювати особливості етносів. Процеси глобалізації повністю змінюють картину міжкультурного діалогу, зміщують акценти спілкування, трансформують світосприйняття. Урахування всіх аспектів міжкультурної комунікації створює нову якість міжкультурних відносин. Що стосується духовного аспекту, то його усвідомлення є, на наш погляд, новою можливістю для вдосконалення процесів міжкультурної комунікації в Україні і в світовому суспільстві. Розвиток міжкультурної комунікації включає формування міжкультурної компетенції, яка в свою чергу залежить від самовдосконалення і самоусвідомлення особистостей, які приймають участь у міжкультурних процесах.

Духовність, морально-етичні принципи стають засадами, які закладають підвалини для створення, збереження і взаємодії культур. Актуалізація цієї теми на сьогодні очевидна: історія, яка створюється на наших очах, наявно демонструє руйнівні наслідки побудови суспільства бездуховності.

Особистісне зростання відбувається, в тому числі, і через толерантність. Розуміння того, що наш шлях — не єдиний, розвиває толерантність до

«інакшості». Чим більше ми дізнаємося про інших людей та інші культури, тим більше починаємо дізнаватися про себе. Спостереження за тим, як інші будують своє життя, свою культуру, дає краще розуміннями свого власного життя і своєї культури.

У контексті вибудови новітньої глобальної культури постсучасності толерантність визнається як ключовий елемент моральності, що об'єднує і розширює горизонти спілкування та взаєморозуміння між різними соціокультурними групами. Це визнання толерантності як об'єднавчого фактора свідчить про готовність сучасного суспільства приймати та поважати різноманіття переконань, стилів життя та культурних традицій. Такий підхід сприяє побудові відкритого та різноманітного культурного середовища, де різні групи можуть спілкуватися та співіснувати без взаємних конфліктів на основі взаєморозуміння та поваги до інших. В сучасному світі релігійна різноманітність стає невід'ємною частиною багатьох суспільств. Розуміння інших духовних поглядів може допомогти вирішенню конфліктів та побудові миру між різними релігійними спільнотами.

Втілення ідей духовної ідентичності, ноосферного мислення є здебільш програмою для наступних поколінь, але якщо не розпочати осмислювати і втілювати ці ідеї вже сьогодні, то майбутнє людської цивілізації виглядає досить примарно. Осмислення духовної ідентичності здається нам можливим шляхом побудови «духовної культури», яка, в свою чергу, є наріжним каменем для конструктивного міжкультурного діалогу.

Для подальшого дослідження теми «духовної ідентичності», для пошуку векторів розвитку «духовної культури» важливо усвідомлювати, що відсутність спільного духовного фундаменту може призвести до розпаду цінностей, що порушує внутрішню єдність і призводить до втрати сенсу спільного існування.

Існує необхідність скласти цілісний погляд і намітити кроки задля розв'язання проблем і визначення перспектив формування духовності в

Україні. На цьому шляху важливо сфокусуватися на наукових дослідженнях і створенні концептуального плану дій щодо стратегії міжкультурної комунікації як в середині України, так і ззовні, а також практичних кроків відродження «духовної культури» в Україні. Важливо мати глибоке розуміння культур інших людей. Це включає вивчення їхніх традицій, вірувань, історії та соціальних звичаїв. Розуміння і повага до духовних цінностей іншої культури допомагає уникнути конфліктів і покращити сприйняття один одного. Міжкультурна компетентність, яка базується на науковій парадигмі, але так само враховує духовну складову культури, є підвалинами для сприятливих міжкультурних відносин. Збереження відкритого діалогу дозволяє активно взаємодіяти, враховуючи інакшість поглядів, вірувань, традицій. Це сприяє побудові мостів розуміння та співпраці між культурами.

Не розмивання кордонів культурних, духовних, етичних, релігійних, а відродження і формування загальноприйнятних ціннісних орієнтирів постає головною проблемою міжкультурної комунікації. На наш погляд майбутнє нашої цивілізації полягає в синтезі культур, тобто у збереженні їх самобутності і неповторності, але при цьому у співпраці і взаємодоповненню на духовній основі.